

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2012. İşbu çeviri, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Vakıf Fonu'nun desteğiyle yapılmıştır (www.coe.int/humanrightstrustfund). Bu çeviri, Mahkeme'yi bağlamamaktadır. Daha fazla bilgi için, bu belgenin sonunda bulunan, telif haklarına ilişkin belgeyi okuyunuz.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2012. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/ Cour Européenne des Droits de l'Homme, 2012. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyrights/droits d'auteur à la fin du présent document.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARI

BÜYÜK DAİRE

FOLGERØ VE DİĞERLERİ/NORVEÇ DAVASI

(Başvuru no. 15472/02)

STRAZBURG

29 Haziran 2007

Folgerø ve diğerleri/Norveç davasında,

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, aşağıdaki yargıçlardan oluşan, Büyük Daire'si:

Jean-Paul Costa, *Mahkeme Başkanı*,
Luzius Wildhaber,
Christos Rozakis,
Boštjan M.Zupančič,
Peer Lorenzen,
Françoise Tulkens,
Corneliu Bîrsan,
Nina Vajić,
Margarita Tsatsa-Nikolovska,
Anatoly Kovler,
Vladimiro Zagrebelsky,
Elisabeth Steiner,
Javier Borrego Borrego,
Khanlar Hajiyev,
Dean Spielmann,
Sverre Erik Jebens,
Ineta Ziemele, *Yargıçlar*,

ve Vincent Berger, *Hukukçu*,

6 Aralık 2006 ve 9 Mayıs 2007 tarihlerinde, kapalı oturumda yapılan müzakereler neticesinde, 9 Mayıs 2007 tarihli, aşağıdaki kararı vermiştir:

USUL

1. Bu dava, Norveç Krallık'ına karşı, dokuz Norveç vatandaşı olan, Bayan Ingebjørg Folgerø, Bay Geir Tyberø ve oğulları Gaute A. Tyberø, Bayan Gro Larsen, Bay Arne Nytræ ve iki oğlu, Adrian ve Colin Nytræ ve Bayan Carolyn Midsem ve oğlu Eivind T. Fosse'nin (« başvuranlar »), 15 Şubat 2002 tarihinde, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin ('Sözleşme'), 34. maddesi uyarınca, Mahkeme'ye sunulan, 15472/02 numaralı başvuru sonucu görülmektedir. Başvuranların ebeveynleri, Norveç Hümanistler Derneği'nin (*Human-Etisk Forbund*) üyeleridir. Başlangıçta, dernekte, başvuruya taraf iken, daha sonra çekilmiştir.

2. Başvuranlar, Mahkeme önünde, Lillehammer'de avukatlık yapmakta olan, Sayın L. Stavrum tarafından temsil edilmiştir. Norveç Hükümeti ("Hükümet"), yazılı aşamada, kendi ajanı olan ve hukuk davalarına bakan avukatlık bürosu danışmanı olan Sayın E. Holmedal tarafından temsil edilmiştir.

3. Bu dava, Hristiyan olmayan ebeveynlerin sunduğu şikâyetlerle ilgilidir. Dava, ilk olarak, Sözleşme'nin 9. maddesi ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinden doğan bir şikâyet olan ve ulusal makamların, çocukların, Norveç'teki on yıllık zorunlu eğitimde bulunan ve Hristiyanlık, din ve felsefeyle ilgili olan (bundan böyle, « KRL dersi » olarak anılacaktır-bkz. 16. paragraf) dersten muaf tutulmaları talebinin reddine ilişkindir. İkinci olarak, dava, ebeveynlerin, Sözleşme'nin 14. maddesinin, adı geçen iki hükümle ve 8. madde ile birlikte aykırı olarak, bir ayrımcılık yapıldığı iddiasına ilişkindir.

4. Başvuru, öncelikle, 26 Ekim 2004 tarihinde, Hümanistler Derneği'ne ilişkin olarak, davanın kayıttan düşürülmesine ve başvurunun bazı kısımlarının kabul edilemez bulunduğuna karar veren, Üçüncü Seksiyon'a tevdi edilmiştir (İç Tüzük, madde 52/1). Daha sonra, başvuru, Birinci Seksiyon'a tevdi edilmiştir. 14 Şubat 2006'da, adı geçen Seksiyon'un, Yargıçlar, Christos Rozakis, Loukis Loucaides, Françoise Tulkens, Elisabeth Steiner, Khanlar Hajiyeve, Dean Spielmann, Sverre ErikJebens ve Yazı İşleri Müdürü Søren Nielsen'den oluşan bir Daire'si, başvurunun, kısmen kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir. 18 Mayıs 2006'da, Yargıçlar, Christos Rozakis, Françoise Tulkens, Anatoly Kovler, Elisabeth Steiner, Khanlar Hajiyeve, Dean Spielmann, Sverre ErikJebens ve Yazı İşleri Müdürü Søren Nielsen'den oluşan Daire'si, Büyük Daire lehine, yetkisinden feragat etmiş ve taraflar, buna itiraz etmemişlerdir (Sözleşme'nin 30. maddesi, İç Tüzüğün 72. maddesi).

5. Büyük Daire, Sözleşme'nin 27. maddesinin 2. ve 3. bentlerine ve İç Tüzüğün 24. maddesine göre oluşturulmaktadır. Duruşmaya başkanlık etmiş olan ve görev süresi bitmiş olan Luzius Wildhaber, davanın incelenmesine katılmayı sürdürmüştür (Sözleşme'nin 23/7. maddesi).

6. 6 Aralık 2006 tarihinde, Strazburg'da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde, kamuya açık duruşma yapılmıştır (İç Tüzük, madde 59/3).

– *Hükümeti temsilen duruşmada hazır bulunanlar*

Bayan T.STEEN, Avukatlık bürosu danışmanı

(hukuk davaları),

görevli,

Bayan E.HOLMEDAL, Avukatılık bürosu danışmanı

(hukuk davaları),

Bay G.MANDT, Eğitim ve Araştırma Bakanlığı Müdürü

Bay B.GJEFSSEN, Eğitim ve Araştırma Bakanlığı Başdanışmanı *danışmanlar;*

– *Başvuranları temsilen hazır bulunanlar :*

Sayın L.STAVRUM, avukat,

danışman,

Sayın K.ROGNLIEN, avukat,

Bayan B.SANDVIG,

Bayan T. NIKOLAISEN,

danışmanlar.

Mahkeme, Sayın Stavrum ve Bayan Steen'in beyanlarını dinlemiştir.

OLAYLAR

I. DAVANIN KOŞULLARI

7. İşbu başvuru, Norveç Hümanistler Derneği'nin (*Human-Etisk Forbund*) üyeleri ve o dönemde ilkokula gitmekte olan çocukları tarafından sunulmuştur. Söz konusu başvuranlar, Bayan Ingebjørg Folgerø (1960 doğumlu) ve Bay Geir Tyberø (1956 doğumlu) ve oğulları Gaute A. Tyberø (1987), Bayan Gro Larsen (1966 doğumlu) ve Bay Arne Nytræ (1963 doğumlu) ve oğulları Adrian Nytræ (1987 doğumlu) ve Colin Nytræ (1990 doğumlu), Bayan Carolyn Midsem (1953 doğumlu) ve oğlu Eivind T. Fosse'dir (1987 doğumlu). Başlangıçta, dernekte, başvuruya taraf olmuştur, fakat sonradan çekilmiştir.

8. 26 Ekim 2004'te, Mahkeme, dernekle ilgili kısma ilişkin olarak, başvurunun kayıttan düşürülmesine karar vermiştir ve iç hukuk yollarının tüketilmemiş olması nedeniyle, başvuranların çocukları açısından, başvurunun, kabul edilemez bulunduğuna karar vermiştir (bu nedenle, bundan sonra, kullanılan « başvuranlar » ifadesi, başvuran ebeveynleri kapsamaktadır). Mahkeme, ayrıca, başvuran ebeveynlerin, Sözleşme çerçevesinde, özellikle, KRL dersinden tamamen muaf olma hakkının olmamasından (bkz. 16. paragraf) ve kısmen muaf olmak için kısıtlı imkânlar ve yöntemler bulunmasından şikâyet ettiklerini tespit etmektedir. Bununla birlikte, Yüksek Mahkeme'nin kararına göre, başvuran ebeveynlerin açtıkları dava, KRL dersine ve bu dersin, genel olarak, ortaya konma biçimine ilişkin idi. Yüksek Mahkeme, böylelikle, istinaf başvurusu yapanların çocuklarına verilen dersin, insan hakları alanındaki yürürlükteki kurallara aykırı şekilde verilip verilmemiş olduğunu tespit edemeyeceğine karar vermiştir. Bu koşullar altında, Mahkeme, başvuran ebeveynlerin, KRL dersinden, kısmen muaf tutulma imkânları ve metotlarına ilişkin şikâyetleri konusunda, Sözleşme'nin 35/1. maddesinde belirtilen iç hukuk yollarını tüketmemiş olmaları nedeniyle, başvurunun, bu kısmının kabul edilmez olduğuna karar vermiştir.

Kabul edilebilirliğe ilişkin 14 Şubat 2006 tarihli kararında, Mahkeme, tamamen muafiyete ilişkin incelemesi çerçevesinde, 26 Ekim 2004 tarihli karardan doğan davanın kapsamına getirdiği kısıtlamaların, kendisinin, kısmi muafiyete ilişkin hüküm kısmını, özellikle de, Sözleşme'nin 14. maddesine ilişkin şikâyet konusunda incelemesini engellemediğine karar vermiştir.

A. Mevcut olayın çerçevesi

9. Norveç, halkın, yüzde 86'sının ait olduğu bir devlet dini ve devlet kilisesine sahiptir. Anayasa'nın 2. maddesi:

« Krallık'ta yaşayan herkesin, din özgürlüğü hakkı vardır.

Lutherci Evanjelik din, devletin resmi dinidir. Krallık'ta yaşayanlar ve bu dine mensup olanlar, çocuklarını, bu dine uygun olarak yetiştirmekle yükümlüdürler. »

10. Hristiyanlık dininin öğretilmesi, Norveç'te, 1739'dan beri, ders programlarının bir parçasıdır. 1889'dan beri, Norveç Kilisesi dışındaki dini toplulukların üyeleri, bu öğretimden, tamamen veya kısmen muaf tutulabilirler.

1. Zorunlu eğitime ilişkin eski 1969 Kanunu

11. Zorunlu eğitime ilişkin eski 1969 Kanunu (*lov om grunnskolen*, 13 Haziran 1969, no. 24 – bundan böyle «1969 Kanunu» olarak anılacaktır) çerçevesinde, Parlamento, Hristiyanlık dininin öğreniminin, İncil'in temel kısımlarına ilişkin olması ve Kilise tarihine ilişkin olması ve Evanjelik Luteryen inancının temel bilgilerine ilişkin olarak çocuklara verilen bilgilere ilişkin olması gerektiğini ve Kilise'nin verdiği din dersinden ayrılması gerektiğine karar vermiştir (Kanun'un 7/4. maddesi).

12. Kanun'un 1. maddesindeki, 'Hristiyanlık eğitimi hükmüne' (*den kristne formålsparagraf*) göre:

« Ailelerin anlayışı ve işbirliğiyle, ilkokulun, öğrencilere, Hristiyanlık ve ahlak eğitimi vermeye, ruhsal ve fiziksel kabiliyetlerini geliştirmeye ve aileleri ve toplum nezdinde, özerk kişiler olabilmeleri için bir genel kültür eğitimi vermeye katkıda bulunması gerekmektedir.

Okul, ruhani özgürlük ve hoşgörüyü yaymalı ve öğretmenler ve öğrenciler arasında ve okul ve aileler arasında işbirliği sağlanmasına elverişli koşullar yaratmaya dikkat etmelidir. »

13. Öğretmenlerden, Evanjelik Luteryen inanca uygun şekilde ders vermeleri talep edilmektedir (1971'de eklenen, 18/3. madde).

14. 1969 Kanunu'nun 12/6. maddesine göre, Norveç Kilisesi'ne ait olmayan velilerin çocukları, velilerinin talebi üzerine, tamamen veya kısmen, Hristiyanlık dini dersinin verilmesinden muaf tutulabilirler. Muaf tutulan öğrenciler, bunun yerine, felsefe dersini alabilirler.

2. Reform

15. Zorunlu ilk ve ortaöğretimde, 1993 ve 1997 yıllarında bir reform yapılmıştır. 1993 ilkbaharında, Parlamento, çocukların, bundan böyle, yedi değil altı yaşında okula başlayacaklarına karar vermiş ve bir sonraki ilkbaharında, önceden dokuz yıl olan zorunlu eğitim süresini, on yıla çıkartmıştır. Parlamento'ya yeni ders programları sunulmuştur. Dini İşler, Eğitim ve Araştırma Parlamenter Komisyonu'nun çoğunluğu, Hristiyanlık,

diğer dinler ve felsefenin birlikte öğretilmesini önermişlerdir. Komisyon, okulda, sosyal çevreleri, dini inançları, milliyetleri, cinsiyetleri, etnik aidiyetleri ve fonksiyonel kabiliyetleri ne olursa olsun, tüm öğrencileri kucaklayan bir ortam sağlanmasının gerekli olduğunun altını çizmiştir. Okulun, en farklı fikirlerin, ortak yeri olması gerekmektedir. Farklı dini ve felsefi inançları olan öğrencilerin bir araya gelmeleri birbirlerinin düşünce ve geleneklerini öğrenmeleri gerekmektedir. Okulun, misyoner eylemlerin ya da vaaz verme yeri olmaması gerekmektedir. Komisyon'un çoğunluğu, 1969'dan beri, Hristiyanlık öğreniminin, devlet Kilise'sinin verdiği din dersinden farklı olduğunu ve dini bir ahlak dersi aracı olmadan, bilgi aktarması gerektiğini tespit etmişlerdir. Komisyon, ayrıca, tek bir uygulamaya ulaşmak için muafiyetin temel kurallarının tanımlanması gerektiğini ve azınlıklara danışılması gerektiği kanaatindedir. Muafiyetler, özellikle de dini nitelikli ve ayinlere katılım gibi din dersinin, bazı kısımlarıyla sınırlanmalıdır.

16. Daha sonra yayınlanan, Hristiyanlık, din ve felsefeye ilişkin (*kristendomskunnskap med religions- og livssynsorientering* – bundan böyle « KRL dersi » olarak anılacaktır) beyaz kitapta (*St.meld. nr. 14* 1995-1996 için), Din İşleri, Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (*Utdannings- og forskningsdepartementet*)– bundan böyle « Bakanlık » olarak anılacaktır) , muafiyet konusunda, aşağıdaki direktifleri vermiştir:

« Hiçbir öğrenci, muafiyetten yararlanmanın, hoş olmayan ya da kınanacak bir şey olduğu intibasına sahip olmamalıdır.

Hiçbir öğrenci, belli bir yaşam felsefesinin temsilcisi olmaya zorlanmamalıdır ve bu nedenle, okulun, sınıfta ya da genel olarak okulda yapılan, muafiyet taleplerini temkinli bir şekilde incelemesi gerekmektedir.

Programın bazı kısımlarından muaf tutulma imkânı, otomatik olarak, bazı öğrencilere verilmemelidir.

Koşulların uygun olması ve öğrencinin ve ebeveynlerinin talep etmesi halinde, muafiyetin verilmesine neden olan çerçeve ve nedenler, derste işlenebilir.

Muafiyet, cehaletin pasaportu değildir (...) »

17. Adı geçen Parlamenter Komisyon'un çoğunluğu, programın tamamını onaylamış ve Hristiyanlığın, KRL dersinin temel kısmını oluşturması gerektiğine karar vermişlerdir (*Innst.s.nr 103*, 1995-1996 için). Komisyon, aynı zamanda:

« Çoğunluk, öğrenimin, değerleri aktarmayı da ihmal etmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Öğrenimin, ahlak dersi niteliğinde olmaması demek, dini/etik bir boşlukta yapılması gerektiği anlamına gelmez. İlkokullarımızdaki her eğitim ve öğretimin, hareket noktası, okula ilişkin olarak, Hristiyanlık eğilimi olmalı ve KRL dersinin içinde, Hristiyanlık, diğer dinler ve felsefe, kendi özelliklerine göre sunulmalıdır. KRL dersi, Hristiyanlığın öğrenimini vurgulamalıdır. »

18. Komisyon'daki azınlık (bir kişi), ilkokullardaki tüm öğrencilerin, KRL derslerinden tamamen muaf olma ve yerine, başka bir derse girebilme hakları olmasını önermiştir.

19. Kanun hakkında düzeltmelerin hazırlanması sırasında, Bakanlık, o dönemde, bir istinaf mahkemesinde hâkim olan Bay E. Møse'u, KRL dersini, uluslararası hukuktan, Norveç için doğan yükümlülükleri değerlendirmekle görevlendirmiştir. 22 Ocak 1997 tarihli raporunda, Bay Møse, aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır:

« İlköğretim kanunundaki Hristiyanlık eğilimi hükmü, tek başına veya Anayasa'nın 2. maddesiyle ve Kilise'ye ve diğer eğitim kurumlarına ilişkin özel kurallarla birlikte okunduğunda, Hristiyanlık eğitiminin, yeni program çerçevesinde, kanun nedeniyle, dinin yayılması veya eğitim yoluyla, Evanjelik Luteryen inancın lehine bir etkisi olduğu sonucuna varılmasını sağlamamaktadır. Yasa koyucu, bu dinden olduğunu belirten öğrencilerin, vaaz şeklinde bir eğitim alacaklarına ve diğer öğrencilerin, böyle bir eğitim almayacaklarına, çünkü bunun, uluslararası yükümlülüklerimize ve Anayasa'nın insan haklarına ilişkin 110 c. maddesine aykırı olması nedeniyle, karar verebilir.

Yasal bakış açısıyla, « dini temel » gizli algısından, devlet kilisesi sisteminin sonucunun, yasa koyucunun, dini veya felsefi eğitimin, Evanjelik Luteryen düşünceye ilişkin olabileceğinin ve diğer Hristiyanlık şekillerine ilişkin olamayacağı çıkmaktadır. Bu, kanunun, bir kısmı Hristiyanlığa ilişkin olan yeni derse ilişkin olarak seçtiği yoldur. (...). Bu çözüme ulaşılmıştır çünkü Norveç halkının çoğunluğu, Evanjelik Luteryen eğilimlidir. Bu durumun, objektif gerekçeleri bulunmaktadır. Bu, eğitimin çoğulcu, yansız ve tarafsız olduğu sürece, insan haklarına ilişkin sözleşmelerle reddedilemez. »

20. KRL dersinden muaf tutulmaya ilişkin olarak, Bay Møse, aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Mevcut durumda, en emin olanın, genel bir muafiyet hakkı öngörülmesi olduğu düşüncesindeyim Böylece, uluslararası denetim organlarının, zorunlu bir eğitimin neden olabileceği güç sorunlarla ilgilenmesi gerekmez. Bununla birlikte, kısmi bir muafiyetin, sistemin işleyişinin, mevcut yükümlülüklerle saygı göstermesi koşuluyla, sözleşmelere aykırı olacağını söyleyemem. Her şey, yasal prosedürün işleyişi ve dersin, uygulamada, nasıl verileceğiyle ilgilidir.”

21. 1969 Kanunu'nun 7 ve 13. maddeleri, 1 Temmuz 1997'de yürürlüğe giren, 19 Haziran 1997 tarihli ve 83 no.lu kanunla değiştirilmiştir. Yeni hükümlere, eski 1969 Kanunu'nun 1. maddesinde öngörülen hükme benzeyen bir Hristiyanlık hükmü eklenmiştir ve bunlar, daha sonra, 1 Ağustos 1999'da yürürlüğe giren, 1998 Eğitim Kanunu'nun, sırasıyla, 2-4 ve 1-2. maddeleriyle kapsanmıştır (*Lov om grunnskolen og den videregående opplæring av 17. juli 1998 nr. 61*).

22. 1-2/1. madde:

« İlkokulda ve ortaokulun ilk döneminde, eğitim, ailelerin de onayı ve işbirliğiyle, öğrencilere, Hristiyanlık ve ahlak eğitimine katkıda bulunma, fiziksel ve ruhsal kabiliyetlerini geliştirme ve aileleri ve toplum nezdinde, özerk insanlar olabilmeleri için, iyi bir genel kültür verme eğilimindedir. »

23. 2-4. madde, aşağıdaki şekilde kaleme alınmıştır:

« Hristiyanlık, din ve felsefe dersi;

i. İncil ve Evanjelik Luteryen inanç çerçevesinde, kültürel mirasın detaylı bir öğrenimini sağlamalıdır;

ii. diğer Hristiyan topluluklarına ilişkin bilgiler verilmesini sağlamalıdır;

iii. Dünyadaki diğer dini ve felsefi inançlar ve etik ve felsefi konulara ilişkin bilgilerin verilmesini sağlamalıdır;

iv. Hristiyanlık ve insancıl değerlerin anlaşılmasını ve saygı gösterilmesini sağlamak; ve

v. farklı inançları ve kanaatleri olan kişiler arasındaki, anlaşma, saygı ve diyalog kurma kabiliyetinin yaygınlaştırılmasını sağlamalıdır.

Hristiyanlık, din ve felsefe dersi, diğer dersler gibi, tüm öğrencileri bir araya getirmesi gereken bir derstir. Vaaz şeklinde öğretilmemelidir.

Hristiyanlık, din ve felsefe dersi veren herkesin, hareket noktası olarak, 1-2. maddedeki Hristiyanlık hükmünü dikkate alması ve Hristiyanlığı, farklı dinleri ve felsefeyi, kendilerine has özelliklere göre anlatması gerekmektedir. Aynı pedagojik prensipler, farklı konuların öğretilmesine de uygulanmalıdır.

Velilerin yazılı bir dilekçesi üzerine, velilerin, kendi dinleri veya yaşam felsefeleri açısından, öğrencinin gittiği okuldaki dersin, farklı bir din uygulaması ya da farklı bir yaşam felsefesinin benimsenmesi anlamına geldiği kanaatinde olmaları halinde, o öğrenci, dersin ilgili kısımlarından muaf tutulacaktır. Bu durum, sınıftaki veya sınıf dışındaki, dini faaliyetlerle ilgili olabilir. Velilerin, muafiyet talep etmesi halinde, okulun, olabildiğince, okul programı çerçevesinde, farklı öğretime yönelik çözümler bulması gerekmektedir. »

24. Hazırlık çalışmalarına bakıldığında, « dini faaliyetler » ifadesinin, örneğin, dualar, mezmurlar, dini metinlerin ezbere öğrenilmesi ve dini içerikli piyeslere katılımı kapsadıkları anlaşılmaktadır.

25. 19 Temmuz 1997 tarihli bir yönetmelik (F-90-97) gereğince, okuldan, muafiyet talep etmeleri halinde, velilerin, uygulamanın, ne anlamda, başka bir dinin uygulanmasına ya da farklı bir yaşam felsefesine benzediği kanaatinde olduklarını belirtmeleri gerekmektedir. Velilerin, bu açıklamayı yapmalarından sonra, öğrenci, muafiyetten yararlanır. Talepleri reddedilirse, veliler, ilgili Kontluğun Milli Eğitim Hizmetleri Birimi nezdinde istinaf başvurusunda bulunabilirler. İstinaf başvurusu, kararını değiştirebilecek olan, okul aracılığıyla yapılır.

26. Gerekçelendirme koşulu hakkında, 12 Ocak 1998 tarihli bir yönetmelikte (F-03-98) ek açıklamalar verilmiştir ve yönetmelik, açıkça dini olan faaliyetler için açıklama verilmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Buna paralel olarak, muafiyetlerin verilmesi konusundaki temel kuralla ilgili olmayan sorunlar için, gerekçenin, daha katı kurallara göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

27. KRL dersinin hazırlık aşamasında, azınlık inançlarını temsil eden dernekler, çok güçlü itirazlarda bulunmuş ve özellikle de, bu dersin, Evanjelik Luteryen Hristiyanlığa çok büyük bir yer ayırdığını ve bazı vaaz

türleri içerdiğini belirtmişlerdir. Norveç Hürmanistler Derneği, özellikle, bu dersin, inanç temelinde (*konfesjonsforankring*) olduğunu ve dersin bazı kısımlarından muaf tutulabilme imkânının, uygun olamadığını öne sürmüştür. 1997 Mayıs kongresinde, Dernek, Parlamento'yu, Hükümet'in, muafiyet hakkını kısıtlamaya yönelik teklifini reddetmeye davet etmiştir.

28. 1997 sonbaharından itibaren, KRL dersi, Hristiyanlık ve yaşam felsefesi dersinin yerine, ilköğretim ders programlarına dahil edilmiştir. 1999-2000 öğretim yılı boyunca, bu ders, tüm eğitim seviyelerine yaygınlaştırılmıştır.

3. KRL dersinin değerlendirilmesi

29. 18 Ekim 2000'dei Bakanlık, biri, Norsk Lærerakademi tarafından yazılan, « KRL dersi hakkında, velilerin, öğrencilerin ve öğretmenlerin deneyimi » (*Foreldres, elevers og læreres erfaringer med KRL-faget*) başlıklı ve ikincisi, Høgskulen i VoldaetDiaforsk tarafından hazırlanan, « tüm zevkler için tek ders ? KRL dersinin değerlendirilmesi » (*Et fag for enhver smak? En evaluering av KRL-faget*) başlıklı KRL dersi değerlendirmesine ilişkin iki raporun yayınlanmasıyla, bir basın bildirisi yayınlamıştır. Parlamento, üç yılın sonunda, muafiyet kurallarının işleyişine ilişkin bir araştırma yapılmasını talep etmiştir. İki rapor, kısmi muafiyet mekanizmasının, beklendiğı gibi işlemediğini ve tamamen gözden geçirilmesi gerektiğı sonucuna ulaşmışlardır. İkinci rapor, aşağıdaki, "temel sonuçlara" ulaşmaktadır:

« Raporumuzun bu kısmında, KRL dersinin niyetleri, prensipleri ile öngörülen muafiyet yöntemleri arasında ve tüm ülkedeki okullarda, bu dersin uygulamada ortaya konulması arasında tutarlılık olup olmadığı ve öğrenimin mevcut işleyişi ve muafiyet mekanizmasının, velilerin haklarını gözettiklerinin kabul edilip edilemeyeceğı sorununu inceledik. Teklifte tanımlanan görevin temelinde bulunan, velilerin haklarının korunması, özellikle, farklı ebeveyn gruplarının bu alandaki ve muafiyet mekanizmasındaki deneyimlerine eğilmeye yöneltmiştir.

Her şey dikkate alındıktan sonra, Norveç Kilisesinden olan, karşılaştığımız velilerin büyük çoğunluğunun, dersten memnun olduklarını ya da bu konuda belli bir görüşlerinin olmasının söylenmesi gerekir. Bununla birlikte, bu dersin önemli unsurlarına, veliler arasında, çok sert direnişler olduğunu tespit ettik. Dersin, azınlık inançları ya da dinlerine mensup velilerde uyandırdığı sürekli düşmanlık, KRL dersinin, öngörüldüğü gibi benimsenemeyeceğini göstermektedir.

Bilimsel olmayan temel araştırmalar, aşağıdaki sonuçlara varılmasını sağlamaktadır.

1. Veliler arasında, bu konuda, farklı dinler ve inançlar hususunda, ortak bir eğitim verilmesinin önemli olduğuna ilişkin bir uzlaşma vardır, fakat, aşağıdaki konularda hiçbir uzlaşma bulunmamaktadır:

- ortak öğretimin içeriğı ve amaçları,
- öğrencilerin, kendi dinleri dışındaki dinlere ilişkin eğitimin hangi yılda verileceğı.

2. Somut olarak, ziyaret edilen tüm okullar, dersin hedeflerinden bazılarını ulaşımlarsa da, aralarından hiçbirini, temel hedeflerin tamamını yerine getirmemiştir. Dersin altındaki temel niyetlerin yanlış uygulanması, aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

- dersin tanımlanmasında ve dersin temelindeki farklı niyetler arasındaki gerginlikler,
- kaynak eksikliği ve uygulamaya koymadaki sorunların, okullarda, değişiklik yapılmasını gerektirmesi.

3. Mevcut işleyiş şekline göre, muafiyet, somut olarak, velilerin haklarına saygı gösterilmesini sağlamamaktadır. Bu, özellikle de, aşağıdaki unsurlara bağlıdır.

- Okulun, muafiyet yöntemine ilişkin olarak, tebliğ ettiği bilgiler, muafiyet verilmesi imkânını güvence altına almayı sağlamamaktadır.
- KRL dersinin öğretilmesine ilişkin olarak verilen bilgiler, velilerin, muafiyet talebinde bulunabilmeleri için çok geneldir. Örneğin, çalışma metotlarına ilişkin olarak neredeyse hiçbir bilgi verilmemektedir. Ayrıca, veliler, genelde, muafiyet talebinde bulunabilmek için, programdan, çok geç haberdar edilmektedirler.
- Okullar, muafiyet alanındaki düzenlemeyi, hem Parlamento hem de Bakanlık tarafından verilen açıklamalara göre, çok dar şekilde yorumlamaktadırlar Sıklıkla, örneğin, sadece, “açıkça dini faaliyetler” olarak görülen faaliyetler dışında, muafiyet verilmemektedir. Ayrıca, bazı okullarda, muafiyet verilmesinin neredeyse imkânsız olduğu intibasını veren tutumlar tespit edilmektedir.
- Okullar, derslerin bazı kısımlarından muaf tutulması gereken öğrencilere çok az farklı ders vermekte ve öğrenciler, zamanın çoğunda, sınıfta, meşgalesiz kalmaktadırlar.
- Bunun dışında, azınlık dili konuşan bazı veliler, muafiyetten yararlanma haklarını kullanmak için bile, gerekli dil kabiliyetlerine sahip değildirler. Bu durum, çoğu durumda, okul ve aile arasındaki ilişkilerde güvensizlik yaratmaktadır. Azınlıklardan olan velilerden çoğu, tamamen muafiyet istediklerini fakat, okulla, çocuklarına zarar verebilecek türden bir ihtilafa girmek istemedikleri için, bunu dile getirmediklerini belirtmektedirler.
- Konuların üst üste binmesi, KRL dersinin, ders programında görünmez hale gelmesine ve muafiyet talep edilmesini zorlaştırmasına neden olmaktadır.

4. Belli bir eğitimin, uygulamada, velilerin haklarının korunarak, tüm sınıfa verilebilmesi için, değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bu, bazı koşullarla mümkün olabilir.

- Olaylar, farklı dinler ve inançların, karşılıklı saygı ve diyalog çerçevesinde, tüm sınıfa yönelik bir ders verilebilmesini kolaylaştıracak şekilde düzenlenmiştir. İlköğretimde ve ortaöğretimin ikinci döneminde, ülkenin değişik yerlerinde ve değişik öğrenci gruplarının özel koşullarına uygun olabilecek esnek modeller yaratılmaya çalışılması gerekirdi.
- Birçok okulda tespit edilen sorunlar dikkate alındığında, tamamen muafiyetin öngörülmesi gerekmektedir. Bu çözüm, uluslararası sözleşmeler bağlamında en emin ve aynı zamanda, uzun vadede, din ve inançlarla ilgili bir dersin, meşruiyetini güçlendirecek en iyi çözüm olacaktır.

Ülkenin değişik bölgelerinde, bazı okullarda ve farklı sınıflarda öğrenim yapma şekline ilişkin olarak incelediğimiz değişkenler, KRL dersinin, gerçekte bir veya daha fazla yeni ders mi olduğu sorusunu sormaya neden olmaktadır.”

B. Başvuranlardan bazılarının açtığı davalar

30. Aradan geçen süreçte, 14 Mart 1998 tarihinde, Norveç Hürmanistler Derneği ve derneğin üyesi olan ve ilkökula giden çocukları olan sekiz aile, Oslo ilk derece mahkemesi (*byrett*) önünde bir dava açarak, söz konusu kuruluşların idarelerinin, ebeveynlerin, çocuklarının, KRL dersinden tamamen muaf tutulma taleplerine verdikleri ret kararından şikâyet etmişlerdir. Aileler, bu ret kararının, veliler ve çocuklarının, Sözleşme'nin 9. maddesi ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin, 14. madde ile tek başına veya birlikte ihlal edilmiş olduğunu öne sürmüşlerdir. Aileler, ayrıca, diğerlerinin yanı sıra, ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin, 1966 Medeni ve Siyasi Haklar BM Sözleşmesi'nin 18 ve 26. maddelerini de ileri sürmüşlerdir.

31. 16 Nisan 1999 tarihli bir kararla, ilk derece mahkemesi, devletin, derneğin, bu davada hukuki yararı olmadığı ve taraf olma ehliyetinin olmadığına ilişkin itirazını reddetmiştir. Esasa ilişkin olarak, mahkeme, devletin lehine karar vermiş ve şikâyetin reddine karar vermiştir.

32. Dernek ve veliler, Borgarting İstinaf Mahkemesi'nde (*lagmannsrett*) istinaf başvurusunda bulunmuşlardır ve mahkeme, 6 Ekim 2000 tarihli bir kararla, ilk derece mahkemesinin kararını onamıştır.

33. Başvuranlar, Yüksek Mahkeme (*Høyesterett*) önünde, bir dava açmışlar ve mahkeme, oybirliğiyle, 22 Ağustos 2001'de, derneğe ilişkin olarak, derneğin, dava açabilmesi için yeterli hukuki yararının bulunmadığına karar vermiştir. Davanın, diğer şikâyetçilerle ilgili kısmına ilişkin olarak, Yüksek Mahkeme, oybirliğiyle, davayı reddetmiş ve istinaf mahkemesinin kararını onamıştır.

34. Davada karar veren diğer dört hâkim tarafından onaylanmış olan, oy veren ilk hâkim, Stang Lund, şunları belirtmiştir: “dava, ebeveynlerin, çocuklarının, ilk ve ortaöğretimde, KRL dersinden tamamen muaf tutulmalarına ilişkin taleplerinin, idare tarafından reddedilmesi kararlarının geçerliliğine ilişkindir”. Hâkim, çözülmesi gereken sorunu, “sınırlı bir muafiyetin bulunduğu KRL derslerinin öğreniminin, uluslararası sözleşmelerin, Norveç'e yüklediği, din özgürlüğü ve inanç özgürlüğünü koruma yükümlülüğüne aykırı olup olmadığı” sorunu olarak tanımlamıştır.

35. Daha sonra, Hâkim Stang Lund, uluslararası insan hakları hukuku ve özellikle de, Avrupa Sözleşmesi ve 1966 Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Pakt'ın (“PIDCP”) hükümleriyle ilgili içtihadı göre yasal mevzuat tarihinin ve durumun detaylı bir araştırmasını yapmıştır. 1998 Eğitim Kanunu'nun ilgili tüm hükümlerini bir bir inceleyen Hâkim Stang Lund, Kanun'un 1-2-/1. maddesinde bulunan, Hristiyanlığa ilişkin hükme ilişkin olarak, şu ifadeleri kullanmıştır:

« Hristiyanlığa ilişkin hüküm, ilkökul ve her türlü eğitime ve ortaokullardaki ilk derece ve ikinci derecelere uygulanmaktadır. Genel bir hüküm söz konusudur ve bu nedenle, anlamının tam olarak belirlenmesi zordur. Bu hükmün, din özgürlüğü ve

velilerin haklarına ilişkin uluslararası enstrümanların hükümleriyle ilgili sorunlar çıkarması da mümkündür (bkz. Hakim Møse'un raporu, 1996-97 yıllarında, *Odelsting*'e (Parlamento'nun Büyük Dairesi) sunulan 38 no.lu teklif s. 35). KRL dersine ilişkin olarak, Hristiyanlığa ilişkin hüküm, KRL'nin, olağan ve tüm öğrencilere yönelik olan ve eğitimi, vaaz içermeyen bir ders olduğunu belirten 2-4/4. maddesi ışığında okunması gerekmektedir. Hristiyanlığa ilişkin hüküm, ulusal hukuka, İnsan Hakları Kanunu'nun 2. maddesine uygun şekilde dahil edilmiş olan uluslararası enstrümanlarla uyumsuz olmayacak şekilde yorumlanmalı ve uygulanmalıdır (bkz. ayrıca, bu kanunun 3. maddesi).

Bu dersin öğretim programında ve ulusal eğitim programlarının modellerinde, zamanla yapılan değişikliklerden, "Hristiyanlık eğitimi ve ahlak" ifadesinin, Hristiyanlık değerleri ve insani değerlerin, birbirlerine göre değerlendirilmeleri gerektiği çıkmaktadır. Hristiyanlık geleneği ve hümanist gelenek, doğruluğun, insan onurunun, merhametin, demokrasi ve insan haklarının önemini altını çizmektedir. Bu değerler, din veya yaşam felsefesi ayrımı yapmaksızın, Norveçlilerin neredeyse tamamının ortak değerleridir. Uluslararası enstrümanlar, okullardaki eğitimin, değerler bakımından tarafsız olmasını gerektirmemektedirler (bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen/Danimarka* davasında verdiği karar, 7 Aralık 1976, paragraf 53, seri A no. 23).

Hristiyanlığa ilişkin hüküm, okuldaki eğitimin, ailelerin onayı ve işbirliğiyle yapılması gerektiğini belirtmektedir. İlkokul öğretmenleri ve ortaokulda ikinci derecenin öğretmenleri, öğrencilere, Hristiyanlığa yönelik bir eğitim verilmesine ancak, velilerin onayıyla ve ailelerin işbirliğiyle izin verebilirler. Bu şekilde yorumlanan hüküm, AİHS'nin 9. maddesiyle ya da PIDCP'nin, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne ilişkin 18/1-3. maddesiyle ve AİHS'nin 1 no.lu Ek Protokolü'nün 2. maddesi ve PIDCP'nin 18/4. maddesiyle uyumsuz değildir. 2/4. maddenin 3. bendinde öngörülen Hristiyanlığa ilişkin hükme yapılan ve KRL dersi öğretmenlerin, hareket noktası olarak, ilkokul ve ortaöğretimin ikinci devresindeki Hristiyanlığa ilişkin hükmün, uluslararası sözleşmelerin ihlal edilip edilmediğine ilişkin olarak hiçbir anlamı bulunmamaktadır."

36. Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinin, 1 ila 3. bentlerine ilişkin olarak, Hâkim Stang Lund, aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

« İstinaf başvurusunda bulunalar, kanunun, bu dersi vermekle yükümlü olan öğretmenleri, İncil'i ve Hristiyanlığı, kültürel miras olarak, detaylı şekilde ve Evanjelik Luteryen inanç açısından öğretmelerini zorunlu kıldığını ve diğer dünya dinleri ve inançlarını, etik ve felsefi konuları, sadece, tanıtmakla yükümlü kıldığı kanaatindedirler.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadından, sözleşmecî devletlerin, öğretimin içeriğini ve kapsamını, kendilerinin tanımladıklarının çıkarılabileceğini hatırlatmak isterim (adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, paragraf 53, ve *Valsamis/Yunanistan*, 18 Aralık 1996, paragraf 28, *Karar ve Raporlar* 1996-VI). Böylece, AİHS'nin 9. maddesi ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi, farklı din ve inançların ve dinler tarihi ve ahlakın öğretilmesine, bu öğretimin, tarafsız, eleştirel ve çoğulcu şekilde verilmesi şartıyla karşı gelmemektedir. Bu bağlamda, daha önce yapmış olduğum, uluslararası enstrümanların denetim organlarının kararları ve görüşlerinin özetlerinin incelenmesine gönderme yapmaktayım. Zorunlu eğitim, farklı din ve inançlarla ilgili olmalıdır. 2-4. maddenin 1. bendinin, diğer din ve inançlardan ziyade, Hristiyanlığın bilinmesine önem vermesi, bana göre, uluslararası enstrümanların, sözleşmecî devletlere tanıdıkları takdir marjı kapsamındadır. Zorunlu eğitimin, tarafsız, eleştirel ve çoğulcu olarak verilmesine ilişkin kural, eğitimin, farklı

dinler ve yaşam felsefeleri arasında, özel ve orantılı şekilde bölünmesi gerektiği şeklinde yorumlanamaz. Belli bir ülkenin, tarihine, kültürüne ve geleneklerine bakarak, bazı din veya inançların, başkalarından daha önemli olduğu kabul edilebilmelidir.

Bir aşılama amacı veya belli bir dinin veya yaşam felsefesinin yaygınlaştırılması amacının güdülmesi, AİHS'ye ve PIDCP'ye aykırıdır (adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, paragraf 53, ve adı geçen *Valsamis*, paragraf 28, ve BM İnsan Hakları Komitesi'nin, 20 Temmuz 1993 tarihli ve 22 no.lu Genel Görüşünün 6 paragrafı). Ayrıca, Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinin 2. bendi, KRL dersinin öğretilmesinin, vaaz şeklinde olmayacağını belirtmektedir.

İstinaf başvurusunda bulunanlar, özellikle, Hâkim Møse'un raporuna (1996-1997 yılları için *Odelsting*'e sunulan önerinin 29. sayfası) dayanarak, bir dinle ilgili olarak belli bilgileri, çocukları, bu dini benimsemeye yöneltecek şekilde veren bir öğretimin, din özgürlüğü ve velilerin haklarına ilişkin uluslararası enstrümanların hükümlerini ihlal ettiğini öne sürmektedirler. Bende, bu şekilde bilgi verilmesinin, böyle bir ihlale neden olabileceğine katılıyorum. Bununla birlikte, «neden olabilir» ifadesi, AİHM'nin kararlarından çıkan anlamdan daha geniş bir anlam kazanacak şekilde yorumlanabilir. Sonuç olarak, AİHM'nin içtihadından çıkan kriterleri dikkate alacağım. KRL dersinin girişi konusunda, hazırlık çalışmaları, Bakanlık ve Parlamento'nun, KRL dersinin, tüm öğrencilere yönelik bir okul dersi olduğunun altını çizmeyi ihmal etmişlerdir. Bu, Eğitim Kanunu'nun kaleme alınış şekline açıkça belli olmaktadır (bkz. 2-4. maddenin 2. bendi). Yasa koyucu, KRL dersinin, bilgi vermeye yönelik olması gerektiğini belirtmiştir (bkz. 1996-97 yıllarında, *Odelsting*'e sunulan 38 no.lu teklifin 6. sayfasının ikinci kolonu ve 10. sayfa). 2-4. maddenin 3. bendi, öğretmenlerin, Hristiyanlığı ve diğer dinler ve yaşam felsefelerini, kendilerine has özelliklere göre sunmaları gerektiğini belirtmektedir. Bunun dışında, Parlamento Eğitim, Araştırma ve Dini İşler Komisyonu, eğitimin, değerler açısından yansız olmaması gerektiğini kabul etmiştir (Parlamento'ya sunulan 103. no.lu Tavsiye Kararı'nın 4. sayfası, 1995-1996). Bu, daha önce de gösterdiğim gibi, ne AİHS'nin ne de PIDCP'nin, değerler açısından, eğitimin, tarafsız olması gerektiği yönünde yorumlanmadıkları için, uluslararası enstrümanlara aykırı değildir.»

37. 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinin 4. bendine ilişkin olarak, Hâkim Stang Lund, bunun, Sözleşme'nin, PIDCP'nin ilgili hükümleri ve İnsan Hakları Kanunu'nun 3. maddesi bağlamında yorumlanması halinde, bu maddenin, öğrencilerin, muaf tutulma hakları olduğu ve din dersini, bu sözleşmeler anlamında, dinin yayılması veya aşılama olarak gören velilerin, çocuklarının, din derslerini takip etme yükümlülüğü olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Çocuklar, böylece, bu dersi takip etmekten muaf tutulabilir. Muafiyetten etkilenen program kısmının genişliğine ilişkin sorun, duruma göre, eğitimin nasıl anlaşıldığı ve nasıl uygulandığına göre çözülmelidir. Hâkim Stang Lund'a göre, muafiyete ilişkin hüküm, dini özgürlük ve veli hakları alanındaki hiçbir gerekliliğe aykırı değildir. Sözleşme'den kaynaklanan ve eğitimin, tarafsız, eleştirel ve çoğulcu şekilde verilmesine yönelik gereklilik, zorunlu eğitimin, farklı dinler ve yaşam felsefelerine ilişkin olmasını ve taraf devlerin tarihi, kültürü ve gelenekleri açısından, belli bir din veya yaşam felsefesini ayrıcalıklı kılmasını yasaklamamaktadır. Daha önce belirttiği gibi, 1998 Eğitim Kanunu, KRL dersinin, olağan bir

ders olduğunu belirtmekte ve hazırlık çalışmaları, bu dersin öğretilmesinin, bilgi verilmesini hedeflediğini göstermekteydi. Kanun, eğitimin, tarafsız olmasını ve dini yaymaya çalışmaması gerektiğini öngörmekteydi. Böylece, dersin içeriğine ilişkin olan 2-4. maddenin hükümleri, Sözleşme'ye aykırı olmamaktadırlar.

38. Hâkim Stang Lund, bunun yanı sıra, ders programının (1999'da, Bakanlık tarafından verilen, istinaf başvurusu sahiplerine göre, Hristiyanlık inancına öncelik tanıyan ve öğrencileri, Hristiyanlığı seçmeye yönelten, on yıllık zorunlu eğitim programının – bundan böyle, « program » olarak anılacaktır), bazı bölümlerini incelemiştir. Norveç'in uluslararası yükümlülüklerine gelince, yasal temeli, 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-6 ve 2-8. maddelerinde ve 28 Haziran 1999 yönetmeliğinde bulunan program, diğer yönetmeliklerle aynı yasal statüye sahipti. Yargıç Stang Lund, bununla birlikte, önemli olanın, öğrencilerin, inanç ve düşünce çoğunluğu öğrenmeleri gerektiğini ve eğitimin, bir inancı, diğerlerinden üstün olarak sunmadığını tespit etmiştir. Sözleşmeciler bir devletin tarihi, kültürü ve geleneklerine göre, bir ya da daha fazla din veya yaşam felsefesinin, diğerlerinden daha fazla yer tuttuğu kabul edilmelidir.

39. İstinaf başvurusu yapanların, öğrencilerin, görüntüler, şarkılar, tiyatro piyesleri, müzikler ve İncil'den ve dini metinlerden parçalarla, çocukların etkilendiğine karşı çıkmalarına gelince, Yargıç Stang Lund, uluslararası insan hakları hukukuna aykırılık yapılmaksızın, öğrencilere, farklı dinlerin, tarafsız şekilde geleneklerin ve « bilgi aktarım yollarının » (*måte å formidle på*). Program, açık zihinlilik, kavrayış, saygı, diyalog, anlayışın ilerlemesi ve ahlaki ve dini sorunlarla ilgili olarak hoşgörüyü vurgulamakta ve belli bir dinin yayılmasını yasaklamaktaydı. Öngörülen program çerçevesinde, KRL dersi, uluslararası insan hakları hukukunun hükümlerini ihlal etmeden, verilebilir.

40. İstinaf başvurusu yapanların, okul kitapları ve özellikle de Bridges'ın, 2,3,5 ve 6. no.lu kitaplarının, dinin yayılmasına bezediklerini ve öğrencileri etkileyebileceklerine ilişkin iddialarıyla ilgili olarak, Yargıç Stang Lund, bu kitaptaki bazı sorunlar ve ifadelerin, Hristiyanlık inancının, etnik ve ahlaki sorunlara cevap olsa da, Yüksek Mahkeme'nin, bu araçlar üzerine kurulu olan öğretimin kavrandığı ve uygulanma şekline ilişkin hiçbir bilgi almadığını tespit etmektedir.

41. Bu bağlamda, Yargıç Stang Lund, istinaf başvuranlarının açtığı davanın ve Yüksek Mahkeme önünde yaptıkları başvurunun, KRL dersine ve genel olarak, uygulanma şekline karşı açılmış olduklarını tespit etmiştir. Tam muafiyet taleplerine ilişkin olarak verilen her ret kararı hakkındaki iddialar ve deliller, dersin nasıl işlediğini göstermeyi hedeflemekteydiler. İstinaf başvurusu yapanlar, her bireysel kararın geçerliliğinin detayını incelememişlerdir. Böylece, davanın sunulma şekli nedeniyle, istinaf başvurusu yapanların çocuklarının takip ettiği öğreniminin, insan hakları konusundaki ilgili sözleşmeleri ihlal edecek şekilde verildiğinin tespit

edilmesi mümkün olmamıştır. Dava, KRL dersinden tamamen muaf olunmasını reddeden kararların geçerliliğiyle ilgilidir. Oysa istinaf başvurusu yapanlar, tüm olasılıklara göre, öğrenimin, bu metinlere uygun bir metoda göre, söz konusu dersten tamamen muafiyet sağlanmasını haklı çıkaracak şekilde, kavrandığını ve verildiğini göstermemişlerdir.

42. Nihayet, Yargıç Stang Lund, ayrımcılık iddiasına eğilmiştir:

« Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesi gereğince, veliler, çocuklarının kayıtlı oldukları okula, çocukların, derslerin bazı kısımlarını takip etmekten muaf tutulmaları için, yazılı talepte bulunmalıdırlar. Kısmi muafiyet hakkı, tüm derslere ve faaliyetlere, muafiyet talebinin, KRL dersinin kısımlarıyla ilgili olma şansı daha yüksek bile olsa, uygulanmaktadır. Kanun, muafiyet talebinin gerekçelendirilmesini gerektirmemektedir. Bu bağlamdaki uygulama konusunda gelişmeler olmuştur.

Devlet, ilköğretim ve ortaöğretimin ikinci devresindeki eğitimin, büyük ölçüde, dersler arasındaki sınırları aşan konular arasında bölündüğünü öne sürmektedir. KRL derslerinin bazı unsurları, diğer derslerle karıştığı için, bu dersten tamamen muaf tutulma, yeterli olmamaktadır. Devlet, KRL dersinin, uluslararası enstrümanların temeline ya da 2-4. maddenin 4. bendine dayalı da olsa, muafiyete uygun olmayan bir çok konuyu içerdiği fikrindedir. Muafiyet sistemi, eğitim sisteminin içeriğinin, belirleyici unsur olacak şekilde düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur. Bu koşullar altında, devlet için, uluslararası enstrümanlarda bulunan ayrımcılık yasağı, muafiyet taleplerinin gerekçelerine uygulanmamaktadır.

Bakanlık, muafiyet taleplerinin gerekçelerine ilişkin gereklilikleri ve muafiyetlerin verilmesine ilişkin direktifleri, iki yönetmelik çerçevesinde açıklamıştır. 10 Temmuz 1997 tarihli F-90-97 no.lu yönetmelikte (5. sayfa), Bakanlık, aşağıdaki beyanlarda bulunmuştur:

« Çocukları için bir muafiyetten faydalanmak isteyen veliler, bunu, ilgili okuldan yazılı olarak talep etmelidirler. Talep, velilerin, neden eğitimin bazı kısımlarını, başka bir dinin uygulaması veya kendilerinininki dışında bir yaşam felsefesi olarak gördüklerini belirtmelidir.

Velilerin, başka bir dinin uygulanması veya kendi yaşam felsefeleri dışında bir yaşam felsefesine bağlanma olarak gördükleri eğitimin, belli kısımlarından muafiyet, velilerin, kendilerine göre, öğretimde, bu etkiyi yaratan nedeni belirtmesinin ardından, verilir. Muafiyet talebi, okul tarafından reddedilen veliler, ilgili kontluğun milli eğitim birimi nezdinde, bu idari karara itiraz edebilirler. Dava, ilgili birime, kararını değiştirme şansı olan okul tarafından iletilir. »

Bakanlık, 12 Ocak 1998 tarihli ve F-03-98 sayılı yönetmelikte, gerekçelendirmeye ilişkin açıklamalar vermiştir (3. sayfa) :

« Velilerin, açıkça dini olan faaliyetler için muafiyet talep etmeleri halinde, Bakanlık, kural olarak, bu talebi kabul eder (kısmi muafiyet). Benzer durumlarda, veliler, taleplerini gerekçelendirmek durumunda değildir. Dini nitelikli olmayan faaliyetlere ilişkin olan muafiyet taleplerine gelince, velilerin, bir gerekçe sunmaları gerekmektedir.

Bu durum, bir muafiyet talebine konu olabilecek faaliyet ve unsurlara uygulanan temel kural kapsamında değildir. Ayrıca, hazırlık çalışmaları, muafiyet talep edilmesi için, makul gerekçeler bulunup bulunmadığının araştırılmasına imkan vermektedir. Bu bağlamda, Parlamento'daki Lagting'e sunulan 95 no.lu ve « çoğunluk, çocukların, okullarda verilen eğitimi, makul şekilde, kendi dinleri veya yaşam felsefelerine göre, başka bir dinin uygulaması veya kendi yaşam felsefeleri

dışında bir yaşam felsefesinin benimsenmesi olarak algılayabilecekleri kısımlardan, muaf tutulmaları gerektiğine » ilişkin Tavsiye Kararı'na atıfta bulunmaktadır.

Bununla birlikte, çoğu veli için, dine ve yaşam felsefesine bağlı sorunların, özel yaşam kapsamında olduğunun dikkate alınması gerekmektedir. Özel hayata saygı gösterilmesi hakkı da, uluslararası enstrümanlar tarafından korunmaktadır. »

Bakanlık, daha sonra, 4. sayfada, aşağıdaki ifadeleri kullanmadan, öğrencilerin, muaf olabileceği alanları incelemiştir:

« Velilerin dini ve felsefi inançlarına, okul tarafından verilen eğitim programının tamamında saygı duyulmalıdır. Bu, muafiyetin verilmesi gereken kuralların, zorunlu eğitimin tamamına uygulandığını göstermektedir. Okulların, genel olarak, cevaplaması gereken soru, öğretimin, uygulamada, öğrencileri, bir dini veya özel bir yaşam felsefesini benimsemeye yöneltip yöneltmeyeceği veya bir dini uygulamaya katılım ya da bir yaşam felsefesini benimseme olarak algılanıp algılanmayacağıdır.

Somut olarak, bunun, örneğin, bir beden dersinde, dans etmeyle ilgili bir etkisi olabilir; bazı kişilerin dinine göre, müziğin ritminde hareket etmek kabul edilebilir iken, bir eşle dans etmek, aykırıdır. Sanat ve zanaat dersinde, Tanrı'yı ve peygamberleri temsil ederken temkinli olunması gerekmektedir (bu bağlamda, bkz. KRL dersine ilişkin direktiflerde bulunan, "Resmetme – görüntü yasağı", s.22).»

Bakanlığın, KRL dersini değerlendirirken, içeriğinin, metodunun ve bu dersin düzenlenmesinin, en yüksek sayıda çocuğun ve ergenin, ilgili derslere katılabilmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi gerektiğinin altını çizdiğini ekleyeceğim. Bakanlık, bununla birlikte, velilerin haklarının ve din özgürlüğünün, tatmin edici şekilde güvence altına alınması ve bu hakkın, anlamayı karşılayacak bir şekilde uygulanması gerektiğinden emin olmak için, kısmi muafiyet hakkını muhafaza etmiştir (bkz. s.51, 2000-2001 yıllarının, 32 no.lu Parlamento raporunun ilk kolonu).

İlkokulda ve ortaokulun ikinci devresinde, KRL dersinin zorunlu eğitiminin bir kısmı veya tamamından muaf tutulabilme hakkının, veliler arasında, okul sistemi çerçevesinde bir muamele farklılığına neden olacağını tespit etmekteyim.

Muafiyetten faydalanmak isteyen veliler ve çocukların, eğitim programını çok sıkı takip ederek, gerekli görmeleri halinde, çocuğun ve velilerin haklarını korumak için, muafiyet talebinde bulunmaları gerekmektedir. İlk olarak, muafiyet talebinin kabul edilip edilmemesi gerektiğine, okul karar verir. Sorun, bu muamele farkının, meşru bir amacı olup olmadığı ve kullanılan araçlarla, amaç arasında orantılı olup olmadığıdır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadına göre, daha önce de söylendiği gibi, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin, inançların, belli bir şiddet, ciddiyet, tutarlılık ve önem derecesine ulaşmış oldukları şeklinde yorumlanması gerekmektedir (*Campbell et Cosans/Birleşik Krallık*, 25 Şubat 1982, paragraf 36, seri A no.48, ve adı geçen *Valsamis*, paragraf 25). Mahkeme'nin, bu kararlardaki tespitleri, velilerin, ilk bakışta, başka bir dinin uygulanması veya başka bir yaşam felsefesinin benimsenmesi intibası bırakmayan faaliyetler için muafiyet talep ettiklerinde, daha detaylı bir gerekçe vermelerini isteyen taraf devletlerin lehinedir.

Talep sahibini, kendi dinine veya yaşam felsefesine ilişkin detaylı bilgi vermeye zorlamak, AİHS'nin 8. maddesinin ve PIDCP'nin 17. maddesinin ve hatta din özgürlüğüne ilişkin olan, AİHS'nin 9. maddesi ve PIDCP'nin 18/1. maddesinin, ihlal edilmesi sonucunu doğurabilir. Din ve siyasi veya diğer fikirlere dayalı olarak farklı muamele yapılmasının, ayrımcılık yasağının temel taşı oluşturduğuna dikkat çekmek isterim.

Daha önce de açıkladığım gibi, KRL dersine, zorunlu niteliği veren, hükümet ve Parlamento'nun çoğunluğunun, bu tedbirin, ilkökul ve ortaokulun ikinci devresindeki öğrencilere, belli ortak bilgi, değer ve kültür kaidesi, temel olduğuna karar vermiş olmalarıdır. Okulun, ne derece, açık ve kucaklayıcı bir yer olmasının öneminin altı çizilmiştir. İlkokulda ve ortaokulun ikinci devresinde, zorunlu eğitimin varlığı, muafiyet talep etme hakkını kapsamalıdır. Her halükarda, muafiyet talebinin, dersin hangi kısımlarıyla ilgili olduğu belirtilmelidir. Bana göre, KRL dersinin ortak öğretimi ve muafiyet için, yazılı talep sunulması zorunluluğunun, meşru bir amacı bulunmaktadır ve muafiyet talebinde bulunmak isteyen velilerden, bu dersi yakından takip etmelerinin ve yazılı talepte bulunmalarının istenmesi, orantısız bir tedbir değildir. Buna karşılık olarak, okuldaki yetkililerin, velilerin, ders programını takip etmesi için, gerekli tedbirleri almaları gerekmektedir. KRL dersinin sorumlu ortak öğretimi, velilerin, içerikten, programdan ve dersin öğretim metotlarından ve gerekirse, dini nitelikli diğer faaliyetlerden haberdar edilmiş olmalarını gerektirmektedir.

Taraflar, muafiyet taleplerinin gerekçelendirilmesine ilişkin özel gerekliliklerle de KRL dersinden muaf olma talepleriyle ilgili olarak detay vermemişlerdir. Sonuç olarak, mevcut olayda, ayrımcılığın yasaklanmasının, muhtemel bir ihlalinin, KRL dersinden tamamen muaf olma talebinin reddine ilişkin idari kararları geçersiz kılacağına inanmak için bir neden yoktur. »

C. Yukarıda belirtilen Tarafların ve Çocuklarının, Mahkemeye ve BM İnsan Hakları Komitesi'ne Sundukları Talepler

43. 15 Şubat 2002'de, veliler ve çocukları, Mahkeme'ye, Sözleşme çerçevesindeki taleplerini sunmuşlardır.

44. 25 Mart 2002'de, yukarıdaki iç prosedürlere taraf olan, dört diğer veli grubu, çocuklarıyla birlikte, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne, 1966 tarihli, Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Pakt çerçevesinde, bir bildiri (no. 1155/2003) göndermişlerdir.

45. 3 Kasım 2004 tarihinde, Komite, savunmacı devletin, diğer üç grup ailenin, Mahkeme'ye, benzer bir talep sunmuş olduklarına ve Mahkeme'nin, « bu sorun » hakkında karar vermiş olduğuna ilişkin ön itirazını reddetmiştir. Komite, bildiriye, Pakt'ın 17,18 ve 26. maddelere ilişkin olduğu ölçüde, kabul edilebilir bulmuştur. Esasa ilişkin olarak, Komite, şikayetçilere (« şikayet sahipleri») uygulandığı şekliyle, muafiyet düzeni de dahil olmak üzere, KRL dersinin işleyiş çerçevesinin, Pakt'ın 18/4. maddesini ihlal ettiğini beyan etmiştir. Komite, aşağıdaki muhakemeyi yapmıştır:

« 14.2. Komite'nin, esasen, Norveç okullarında, « Hristiyanlık bilgisi ve dini ve ahlaki eğitim »^[1] adlı ve sadece, kısıtlı bir muafiyet imkânı bulunan dersin, zorunlu eğitiminin, 18. maddede öngörülen, yazarların, düşünce, fikir ve din özgürlüğünü ve daha özel olarak, velilerin, kendi inançları doğrultusunda, çocuklarının dini ve ahlaki eğitimini sağlama hakkını ihlal edip etmediğini tespit etmelidir (18. maddenin 4. bendi). 18. madde, sadece, geleneksel dinlerin korunması değil aynı zamanda, başvuru sahiplerinin uyguladığı gibi yaşam felsefelerini de kapsamaktadır. Komite'ye göre,

1. Komite'nin KRL dersini ifade etmek için kullandığı ifade.

dinin ve ahlakın öğretilmesi, Komite'nin, 22 no.lu Genel Görüşü'nde açıklanan koşulları yerine getirmesi halinde, 18. madde ile uyumlu olabilir : « 18. maddenin 4. bendi, kamu kurumlarında, genel dinler ve düşünceler tarihi gibi konuların öğretilmesinin, bu eğitimin, tarafsız ve yansız olması koşuluyla izin vermektedir ve « bir din veya belli bir inancın öğretilmesini içeren kamusal eğitimin, muafiyet veya veli ya da vasinin isteklerini karşılayan ayrımcı olmayan seçim imkânları sağlaması durumu istisna olmak üzere, 18. maddenin 4. bendiyle uyumlu değildir. » Komite, aynı zamanda, dini bir çerçevedeki eğitimin, hiçbir dini olmayan velilerin ve vasilerin inançlarına saygı göstermesi gerektiğine karar Hartikainen et consorts /Finlandiya davasında, kabul ettiği tespitleri hatırlatmaktadır. Komite, bu şikayeti, bu çerçevede inceleyecektir.

14.3. Komite, ilk olarak, « Hristiyanlık bilgisi ve dini ve ahlaki eğitim » adlı dersin, tarafsız ve yansız bir şekilde verilir vermediği sorununı inceleyecektir Bu sorun hakkında, Komite, Eğitim Kanunu'nun, 2. maddesinin 4. bendi, « dersin öğretilmesi, dinin yayılmasını kapsamayacaktır. « Hristiyanlık bilgisi ve dini ve ahlaki eğitim » dersinin öğretmenleri, ilköğretim ve ortaöğretimin ikinci devresinde, 1. maddenin 2. bendinde açıklandığı şekildeki amaçla yönlendirilecekler ve Hristiyanlığı, diğer dinleri ve yaşam şekillerinin, ayrımcı özelliklerini göstererek sunacaklardır, şeklinde kaleme alınmış olan maddeye atıfta bulunmaktadır. Farklı konuların öğretilmesi, aynı öğretim prensipleri üzerine kurulu olacaktır. » Kanunda söz konusu olan amacı açıklayan hükümde, ilköğretim ve ikinci öğretimin ilk devresinin amacının, « ailelerin onayı ve işbirliğiyle, öğrencilere, Hristiyanlık ve ahlak eğitimi verilmesi » olduğu belirtilmektedir. Adı geçen kanunun, hazırlık çalışmalarından, bu derste, önceliğin, diğer din ve yaşam felsefeleri karşısında, Hristiyanlığın kural ve prensiplerine verildiği açıkça çıkmaktadır. Bu çerçevede, Sürekli Eğitim Komisyonu, üyelerinin çoğunluğu, « öğretimin, tarafsız bir değerinin olmadığı ve bu dersin öğretiminde, Hristiyanlığa vurgu yapıldığına » karar vermiştir. Taraf devlet, dersin, dini nitelik olarak algılanan unsurları barındırdığını kabul etmektedir, bu nedenle, çocuklar, velilerinin, muafiyet talebini gerekçelendirmelerine gerek olmaksızın, bu dersin öğretiminden muaf tutulabilirler. Sonuçta, söz konusu faaliyetlerden bazıları, ilk bakışta, sadece, dini bilgilerin öğretilmesini değil, belli bir dinin etkin şekilde uygulanmasını da kapsamaktadır (bkz. 9.18. paragraf). Talep sahiplerinin araştırma sonuçlarından, kişisel tecrübelerinin, kendi algılarına göre, bu dersin tarafsız ve yansız bir şekilde öğretilmediği çıkmaktadır. Komite, « Hristiyanlık bilgisi ve din ve ahlak eğitimi » adlı dersin öğretilmesinin, verildiği şekle göre, muafiyet sisteminin, ailesi muafiyet talep eden çocuklara verilen eğitimin, tarafsız ve yansız olması durumu dışında tarafsızlık ve yansızlık kriterlerini karşılamadığı sonucuna ulaşmaktadır.

14.4. Komite'nin çözmesi gereken ikinci sorun, kısmi muafiyet öngören hükümlerin ve diğer olanakların « velilerin ve vasilerin taleplerini karşılayan muafiyetler ve ayrımcı olmayan seçim imkânlarını » temsil edip etmedikleridir. Komite, talep sahiplerinin, kısmi muafiyetin, tatmin edici olmadığı çünkü dersin öğretilmesinin, dini eğitim üzerine kurulu olduğu ve kısmi bir muafiyetin, uygulamada imkânsız olduğuna ilişkin iddialarını dikkate almaktadır. Bunun dışında, Komite, Norveç Eğitim Kanunu'nun, aşağıdaki ifadelerini tespit etmektedir : « Velilerin yazılı talebi üzerine, çocuklar, kendi dinleri veya yaşam felsefelerine göre, okullarında verilen eğitimin, başka bir dinin uygulanması veya başka bir yaşam felsefesinin benimsenmesi olarak gördükleri kısımlarını takip etmekten muaf tutulacaklardır. »

14.5. Komite, yeni dersin öğretilmesine ilişkin normatif çerçevesinin, farklılık hatta çelişkiler ortaya çıkardığını tespit etmektedir. Bir yandan, Anayasa ve eğitim

kanununda açıklanan amaç Hristiyanlık için, diğer dinlere ve yaşam görüşlerine, eğitim sisteminde, net bir tercih ifade etmektedir. Diğer taraftan, Eğitim Kanunu'nun 2. maddesinin 4. bendindeki muafiyetlere ilişkin özel hüküm, teorik olarak, yeni dersin, öğrenciler ve veliler tarafından, başka bir dinin uygulanması veya başka bir yaşam felsefesinin benimsenmesi olarak algıladıkları kısımlarından tam muafiyet hakkı verecek şekilde ifade edilmiştir. Bu hüküm, Anayasa'da belirtilen tercih ve Eğitim Kanunu'nda belirtilen amaç karşısında bir denge oluşturabilecek şekilde uygulanabilseydi, şüphesiz, Pakt'ın, 18. maddesine saygı gösterdiği kabul edilebilirdi.

14.6. Komite, bununla birlikte, soyut bile olsa, mevcut kısmi muafiyet sisteminin, başvuru sahiplerinin durumunda bulunan kişilere, ciddi bir yük yüklediğini, çünkü onlardan, bu unsurlardan hangilerinin, gerekçeli bir muafiyet talebinde bulunmalarını gerekli kıldığının tespit edilmesi için, dersin açıkça dini olan unsurları bilmelerini gerektirmektedir. Bu kişilerin, kısmi bir muafiyet sisteminin, tam bir muafiyet sisteminde ortaya çıkabilecek sorunlar dışında, çocuklar için sorun yaratabileceği de dikkate alındığında, bu kişilerin, bu hakkı icra etmekten caydırılmaları da göz ardı edilemez. Aslında, başvuru sahiplerinin tecrübesinin de gösterdiği gibi, mevcut muafiyet sistemi, velilerin, çocuklarına verilen din ve ahlak eğitiminin, kendi inançlarına uygun olmasına ilişkin özgürlüklerini korumamaktadır. Bu bağlamda, Komite, söz konusu dersin, dini bilgilerin öğretilmesini, duaları ezbere öğrenme zorunluluğu, dini ilahiler söyleme zorunluluğu veya dini hizmetlere katılma zorunluluğu gibi, özel dini inançların uygulamasıyla birleştirmektedir (9.18. paragraf). Benzer bir durumda, velilerin, formdaki ilgili kısmı işaretleyerek, bu faaliyetlerden muaf tutulma talebinde bulunabilecekleri gerekçe de, « Hristiyanlık bilgisi ve din ve ahlak eğitimi » adlı dersin öğretim sistemi, din bilgilerinin öğretilmesiyle, bu muafiyeti, uygulamada, uygulanabilir kılan dini uygulamanın ayrılmasını güvence altına almamaktadır.

14.7. Komite'ye göre, başvuru sahiplerinin karşılaştıkları zorluklar, özellikle de, muafiyet rejimine tabi olan, Maria Jansen ve Pia Suzanne Orning'in, Noel kutlamaları vesilesiyle, dini metinler yazmış olmak durumunda kalmaları ve çocukların maruz kaldıkları, tabiiyet ihtilafı, bu zorlukları açıkça göstermektedir. Ayrıca, din bilgilerinin öğretilmesine dayalı derslerden muaf olma talebini gerekçelendirme zorunluluğu ve kabul edilebilir nedenlerin türüne ilişkin belirtilerin bulunmaması, çocuklarının bazı dini bilgilere maruz kalmalarından endişelenen veliler için, ek bir engel oluşturmaktadır. Komite'ye göre, yürürlükteki muafiyet sistemi de dahil olmak üzere, başvuru sahiplerine uygulandığı şekliyle, yeni derse ilişkin mevcut normatif çerçeve, başvuru sahipleri bakımından, Pakt'ın 18. maddesinin 4. bendini ihlal etmektedir. »

Bu tespitler dikkate alındığında, Komite, Pakt'ın 18. maddesi veya 17 veya 26. maddeleri açısından, farklı bir sorun olmadığı kanaatinde. Komite, savunmacı devlete, « bu tespitleri etkin hale getirebilmek için, alınan tedbirler hakkında bilgi vermesi için » doksan gün vermiştir.

D. Takip tedbirleri

46. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin tespitleri ışığında, Norveç Hükümeti, KRL dersini değiştirmek, özellikle de, 1998 Eğitim Kanunu'nda ve ders programında değişiklik yapılmasını önermeye yönelik tedbirler alınmasına karar vermiştir. F-02-05 tarihli yönetmeliğe göre, aşağıdaki unsurlar söz konusudur:

i. 2-4. maddenin 3. bendinden, 1-2. maddede, Hıristiyanlığa ilişkin hükme yapılan referansın kaldırılması.

ii. Dersin amaçlarında, farklı din ve yaşam felsefelerine, temel pedagojik yöntemdeki, farklı din ve yaşam felsefeleri arasındaki niceliksel bölüm muhafaza edilerek, farklı din ve yaşam felsefelerine, aynı nitel betimlemenin verilmesi.

iii. Kısmi muafiyet mekanizmasını, 2-4. maddenin 4. bendinde değil, velilerin haklarını ve azınlıkları koruma gerekliliğini yeterince dikkate almaya öze göstererek, farklı bir hükümde açıklamak; muafiyet taleplerine ilişkin hükümleri kolaylaştırmak; kanunda, muafiyetin verilmesi uygulamasına ilişkin olarak, bilgi verilmesi konusunda, okulların yükümlülüğünü belirtmek.

iv. Dersin farklı bölümleri arasındaki bölünmeyi muhafaza ederek, dini bir uygulama olarak algılanabilecek ve algılanamayacak olan unsurlar arasında, net bir ayırım hazırlamak.

v. Programa girişte, öğrenimin kısımlarının, bir dinin uygulaması olarak algılanması ihtimalini sınırlamak için, çalışma metotlarının seçiminin ve derslerle ilgili direktiflerin vurgulanması.

Çeşitli ve çekici çalışma metotlarına başvurulması, dersin tüm unsurlarının yayılmasına katkıda bulunmalıdır. Çalışma metotlarının, bir dinin uygulanması olarak algılanmasına, öğretmenler tarafından, özel olarak dikkat edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir

vi. Teklif edilen değişikliklerin, 2005/2006 öğretim yılından itibaren uygulamaya alınması gerekmekteydi. Bu tedbirlerin, 2005 yılının sonbaharından itibaren getirilmesi, öğretmenlerin yetkilerinin güçlendirilmesini gerekli kılmaktaydı. Hükümet, yeni programın kesin olarak durdurulmasından itibaren, bu görevi gerçekleştirmeliydi.

vii. Velilerin, çocuklarının, uygun bir eğitimden faydalanmalarına ilişkin istekleri karşısında, ciddi anlamda esneklik gösterilmeliydi. Gerekirse, isteyen velilere, yeni ve sürekli öneriler yürürlüğe girene kadar, geçici olarak, tam muafiyet elde etme imkânının önerilmesi gerekirdi.

Hükümetin karar vermesinden sonra, Bakanlık, yapılması gereken değişiklikleri sıralamaya başlamıştır. Bakanlık tarafından, 29 Nisan 2005'te yapılan ve Hükümet tarafından, aynı tarihte onaylanan tekliflerden sonra (*Ot.prp.nr.91(2004-2005)*), Parlamento, 17 Haziran 2005'te, Eğitim Kanunu'nada, derhal yürürlüğe giren, bir takım değişiklikler ve eklemeler yapılmasını kabul etmiştir. Sonuçta, 2-4. maddenin, 1. bendinde bir takım değişiklikler yapılmıştır (« inanç » kelimesi, « Hıristiyanlığın anlaşılması » ifadesiyle değiştirilmiştir, genişletme gerekliliği, diğer Hıristiyan topluluklarının bilinmesi doğrultusunda genişletilmiştir) ve 2-4. maddenin 3. bendine atıfta bulunulan ve 1-2. maddede açıklanana, Hıristiyanlığa ilişkin hüküm, kaldırılmıştır (bkz. 23. paragraf). Ayrıca, 2-4. maddenin 4. bendine, kısmi muafiyete ilişkin hükümler, yen i ve bir şeyleri daha açık hale getirmek için bazı ekler ve değişiklikler yapılarak yeni bir 2-3A maddesi

ortaya çıkarmak için kaldırılmıştır. « Dini faaliyetler » ifadesi (önceden, 2-4. maddenin 4. bendinde bulunan), « faaliyetler » kelimesiyle değiştirilmiştir ve velilerin, kısmi bir muafiyet talep edebilmeleri için gereken gerekçeler, velilerin kendi dinleri veya yaşam felsefeleri açısından, hakaret edici olarak görülen faaliyetleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (velilerin, başka bir dinin uygulanması veya farklı bir yaşam felsefesinin benimsenmesi olarak görebilecekleri faaliyetlere ek olarak).

II. İLGİLİ İÇ HUKUK VE UYGULAMA

47. 1998 Eğitim Kanunu'nun ilgili hükümleri, yukarıda belirtilmiştir.

48. Velilerin, kısmi bir muafiyet talebini gerekçelendirmelerine ilişkin gereklilik, Yüksek Mahkeme'nin, yukarıda belirtilen kararının 42. paragrafındaki, F-90-97 ve F-03-98 no.lu yönetmeliklerde açıklanmıştır. Son yönetmelik, mevcut olayda uygulanabilecek olan, aşağıdaki kısımları kapsamaktadır:

« 4. Çözüm: farklılaştırılmış eğitim ve programın yerel uyarlaması

4.1. Uyarlanmış eğitim ve Program Hakkında Yerel Çalışma: Temel prensip

Zorunlu Eğitim Kanunu'nun 13/10. maddesine göre, bir muafiyete ilişkin bildiri alan bir okulun, olabildiğince ve özellikle de, ilköğretimde, « program içinde, çeşitlendirilmiş bir eğitim » vermeye çalışmak için çözüm araması gerekmektedir.

Kanundaki, söz konusu farklılaştırılmış eğitim, genel olarak, okul programında[Læreplanverket](L97), eğitimin uyumlaştırılması prensibine sıkı sıkıya bağlıdır ve Zorunlu Eğitim Kanunu'nun 7. maddesinde öngörülmüştür. Prensip ve direktifler, ortak ve uyarlamaya ilişkin eğitim prensiplerine, birleştirilmiş okul sistemi çerçevesinde, önem atfetmektedirler. Aşağıda belirtilenler ifade edilmiştir :

Tüm öğrencilere, denk bir teklifin yapılabilmesi için, bireysel bir uyarlama gereklidir. Bu amaçla, program, çalışma metotları, organizasyon ve pedagojik araçlar gibi, okul eğitiminin tüm unsurları, öğrencilerin kapasitelerin göre uyarlanmalıdır.

Burada, ayrıca, bunun, programı, farklı şekilde işlemeye ve genişletmeye ve araçlar, zorluk derecesi, miktar, ritim ve gelişime yönelik imkân yarattığı belirtilmiştir (bkz. L97/L97S).

(...)

4.2. KRL dersi bünyesinde farklılaştırma– Bilgilerin değil faaliyetlerin farklılaştırılması

Kanuna göre, muafiyet talebiyle karşılaşan bir okul, program çerçevesinde, farklılaştırılmış bir eğitimden geçen çözümler aramalıdır. Belediyelere yüklenen, farklılaştırılmış bir eğitim verme yükümlülüğü, olabildiğince, özellikle de ilköğretimde uygulanmaktadır. Kanunun gerekçeleri, farklılaştırılmış eğitimin, aynı programa göre sağlanması ve bilgilerin farklılaştırılması değil, faaliyetlerin farklılaştırılması olarak algılanması gerektiğini belirtmektedir. Dersin bilinmesinden muaf olunamayacağı için, muaf tutulan öğrencilerin, program çerçevesinde bir ders almaları gerekmektedir.

Kısmi muafiyet durumunda, farklı bir dersin verilmesi, başka bir dersin ya da programın önerilmesi değil, KRL dersi çerçevesinde, farklı faaliyetlerin ve farklı çalışma metodlarının seçilmesi anlamını taşımaktadır. Okulun, söz konusu bilgileri, öğrencilere, farklı bir metodolojik yaklaşımla vermesi gerekmektedir. Bir muafiyet, özel faaliyetler gerektiren bazı temel konular için verilebilir. Örneğin, öğrencilerin, öğrencilerin, on emri, ezbere öğrenmeleri gereken temel konu belirtilebilir (Hristiyanlık inancı ve ahlakı, 6. sınıf). Öğrenci, on emrin ne olduğunu *bilmekten* muaf tutulmayacaktır.

Farklılaştırılmış eğitimin, öğrencinin geldiği çevredeki dini veya felsefi inançları dikkate alması ve olabildiğince, tüm öğrencilerin, belli bir seviyede, aynı bilgi alanlarını, uygun çalışma metodlarıyla işlemelerini sağlaması gerekmektedir.

Farklılaştırmanın şiddeti, *yerel olarak*, birçok etkene bağlıdır:

- Velilerin ait olduğu dini veya felsefi grup ve
- aileden gelen muafiyet talebinin ilgili olduğu faaliyet türü.

(...)

6. Özel faaliyetlere uygulanan farklılaştırma

KRL dersinin kitabı, bu dersin çalışma şekillerine bir girişi kapsamakta ve yukarıda anımsatılan sorunları işlemektedir. Bu sorunlardan bazıları, işbu belgede, daha geniş şekilde işlenmiştir. Her sınıf için, bakınız, kitapta belirtilen somut örnekler.

Aşağıda, farklı faaliyetlerin işleme şekillerine örnek vererek, ortaya çıkabilecek diğer sorunları incelemekteyiz.

6.1. Dualar, inanç ve diğer önemli dini metinler

Emirlerin, inançların ve duaların övülmesi ve ezbere öğrenilmesi gibi bazı faaliyetler (LS97, s. 96 ve 101, ve L97S, s. 101-109) –bazı veli veya vasiler tarafından, belli bir dinin uygulanması veya benimsenmesi olarak *algılanabilir*. Okul benzer faaliyetlerden muaf tutulma talebi aldığı anda, öğrenciye, aynı araçla, farklı şekillerde çalışmasını sağlayan, benzer faaliyetlerden, muaf tutulmaya ilişkin bir farklılaştırılmış eğitim önerir.

Veliler, bu uzlaşmayı tatmin edici bulmaları halinde, çocuklarını, dualar veya başka dinlerin inançları söylendiği zaman, çocukların, araçları almasına yardım edilmesi şartıyla, bunlara katılmalarına izin verebilirler (bu bağlamda, bkz. katılımcı ve izleyicinin rollerine ilişkin yukarıdaki bölüm). Benzer faaliyetler, aynı zamanda, bireysel çalışma seansları veya konuyu işlemek için farklı şekiller benimseyen grup halinde çalışma seansları şeklinde olabilir.

6.2. Marşlar

Hristiyan öğrencilerin, marşlar söylemesi ve bu faaliyetle, dini ve kültürel geleneklerinin önemli bir unsurunu öğrenmeleri için belli hükümler bulunuyorsa da, bu gelenekten olmayan öğrencilerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu faaliyet, KRL ders saatleri dışında, örneğin, müzik dersinde yapılabilir. Marşlar, müzikal çerçeveye yerleştirildikleri ve söylenen, kültürel mirasımızın önemli bir kısmı olarak görüldükleri, şan periyotlarına entegre edilebilirler.

Bu faaliyetlerden muaf olan öğrencilere, marşlarla farklı çalışma şekiller ya da farklı gruplarda çalışma şekilleri önerilmelidir. Bu öğrencilerden, bir marşı dinleyip, « bu marş neyle ilgilidir ? » veya « marşın içeriği ve özel bir bayram arasında bir ilgi kurabilir misiniz, evetse, neden ? », « Bu marş, neden Hristiyanlık tarihinde önemlidir ? » gibi sorulara cevap vermeleri istenebilir. Marş ve şarkılar, aynı

zamanda, şarkıları, marş ve müzikleri ve farklı dinlerdeki önemlerini, daha yakından tanımaya yönelik bir projenin konusu olarak da kullanılabilirler.

Bakınız KRL ders kitabı, s. 23.

6.3. *Ayinler, Kilise gezileri veya dini diğer yapıların gezilmesi*

Bazı veliler, koşullar ne olursa olsun, çocuklarının, bir kiliseye veya dini bir yapıya girmekten muaf olmalarını isteyebilirler. Bazılar da, dini veya benzer bir hizmete katılmakla, bir kilise veya başka bir dini yapıya, öğrenim veya gezi çerçevesinde katılmayı birbirinden ayırmaktadırlar. Velilerin tutumu ne olursa olsun, bu gezilerin, programda bulunması halinde, okul ve aile arasında bir işbirliği yapılması çok önemlidir.

Geziler

4. sınıfta, öğrenciler, kiliselerin planı ve düzenlenmesi ve Hristiyanlığın diğer bazı önemli sembolleriyle kaynaşmalıdırlar (programın konusu: Hristiyan bayramları, dini semboller ve yerel Hristiyan topluluk yaşamı). Öğrencilerin birçoğu, bu bilgileri, yerel kiliseye yapılan pedagojik ziyaretlerde almaktadırlar. Bilgi verici ve tarafsız içerik vurgulanmaktadır. Örneğin, kilisenin kuruluşu veya dekorasyonuna ilişkin, farklı obje ve sembollerin görevine ilişkin bilgiler verilebilir.

Bazı veliler/vasiler, çocuklarının, bu gezilerden muaf tutulmasını talep edebilir çünkü, kilisenin gezilmesinin, dini bir faaliyete katılmak anlamına geldiğini düşünmektedirler.

Örneğin, kiliseye gidemeyen öğrencilere gelince, onlar için, kiliseyi gezdiklerinde alacakları bilgilere sahip olabilmeleri için, okulda, aynı alana ilişkin diğer faaliyetler ve çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin, onlara, bilgi broşürleri veya varsa, yerel tarih hakkında yayınlar veya söz konusu kiliseye ilişkin, resimler, tablolar ve afişler verilebilir.

Bakınız KRL ders kitabının 44. sayfasındaki örnek.

Okul hizmetleri

İlköğretimin amaçlarının tasviri (L97, s. 94, et L97S, s. 100), öğrencilerin, yerel topluluğun bir kilisesini ziyaret etmeleri ve bir dini hizmete katılmaları gerektiğini belirtmektedir. Burada, bahsedilen son faaliyetin, okul eğitiminin bir parçası olduğunun (Hristiyanlığın yayılmasının değil) altı çizilmiştir. Diğer geleneklerden olan bazı öğrenciler, örneğin, okuldaki bir hizmete ve birlikte olan faaliyetlere katılmaktan muaf olmayı talep edebilirler. Bu öğrencilere, farklılaştırılmış bir eğitim önerilmelidir. Öğrencilerin, hizmete katılması halinde, onlardan, örneğin, dinsel törenlerdeki sıranın farklı aşamalarını izlemeleri ve marşların, hizmetin temel konusuna nasıl bağlandıklarını veya resim, renk, metinler ve müziklerin, hizmetin konusu hakkında bir aydınlatma getirdiklerini izlemeleri istenebilir.

Diğer veliler, çocuklarının her türlü dini hizmetten muaf olmalarını isteyebilirler. Bu öğrenciler, Hristiyanlık hizmetine katılmadan, örneğin, sınıfta, görüntüler, müzik ve metinlerle verilen bir öğrenime katılarak kaynaşabilirler.

Kiliselerin ziyaret edilmesine ilişkin olarak söylenmek isteneler, camiiler, sinagoglar, tapınaklar veya diğer dini yapıların ziyaretleri için de geçerlidir.

Resmetme ve görüntü yasağı

Bakınız, KRL ders kitabının 22. sayfasındaki detaylı açıklama.

Uyarıcı tarih ve karşılaştırılabilir kişiler

Bkz. KRL ders kitabının, 30,32, 50 ve 52. sayfalarındaki detaylı anlatım.

6.4. Diğer sektörler

Bakanlık, KRL dersinin diğer unsurlarına ilişkin sorularla karşılaşmıştır, bunlar özellikle şöyledir:

Sahne için uyarlamalar

Piyesler, mimler ve sahne için uyarlamalar, pedagojik materyalleri anlatmaya ve öğrencileri birleştirmeye katkıda bulunabilirler. Bu metotlar, aynı zamanda, bazı velilerin/vasilerin, çocuklarını muaf tutmak istedikleri faaliyetleri içerebilirler. Örneğin, kutsal kişilerle ilgili sahnelemeler ve İsa'nın doğumuyla ilgili piyesler düşünülebilir.

Bazıları, muafiyetin istendiği şeyin, « rol oynamak » olduğunu ileri sürebilir. Bu sorun, muaf tutulan öğrencilere, piyesle ilgili başka önemli görevler verilerek çözülebilir. Dekorları yapmak, ışık ve sesi ayarlamak, kurmak ve denemek, programları üretmek gerekmektedir. Aynı zamanda, sunucu ve anlatıcılar ve aktif olarak, gösteriye katılanlarla konuşmak için gazeteciler, faaliyetleri tasvir etmek ve temsilden sonra yayınlanacak olan sınıf gazetesini yazmak gerekmektedir. İşte, piyesle doğrudan ilgisi olmayan öğrencilere verilebilecek görevlerden bazıları. Bu, aynı zamanda, öğrencilerin, yapılan sunum ve sunuş şekli karşısında bir izleyici tutumu benimsemelerini sağlayarak, onları sınıfa entegre etmenin de bir yöntemini oluşturmaktadır.

Diğer veliler, çocuklarının, ne piyese ne de piyesle ilgili bir göreve katılmasını istemeyebilirler. Onların bu isteğine saygı duyulmalıdır; bu durumda, bu öğrenciler için, farklı meşgaleler öngörülmelidir.

(...)

7. Okul ve aile arasında işbirliği – açıklık ve tarafsızlık

Velilerin, bu dersin öğretilmesinin, kendi inançlarıyla çatışmadığına ikna olmaları için, okul ve aileler arasında sıkı bir işbirliğine ihtiyaç vardır.

Onların, velilerinin, dini veya felsefi inançlarından olduğundan yola çıkan öğretmenler, derslerini, muafiyet ihtiyacını en aza indirgeyerek organize etmeye çalışabilirler. Dersin, *öğretim planının*, en kısa zamanda yapılması gerekmektedir. Bu planda, okulun, genel olarak, farklı din ve felsefelerden yapılmış olan farklılaştırma tekliflerini tasvir etmesi gerekmektedir. Planın, velilere sunulması, onlara, bazı faaliyetlerden muaf tutulma gerekliliği hakkında düşünme imkanı sağlamaktadır.

Kısmi bir muafiyet verilmesi için, velilerin, okula, öğretimdeki hangi faaliyetlerin, kendilerine, başka bir dinin icra edilmesi veya başka bir yaşam felsefesine katılma olarak algıladıklarını belirtmeleri gerekmektedir. Veliler, daha sonra, okulun böyle bir teklif yapmış olması halinde, *genel farklılaştırma teklifini* seçip seçmediklerini veya, *daha uygun ve bireyselleştirilmiş bir farklılaştırma teklifi* mi istediklerine karar vermelidirler. Aileler ve okul arasındaki bu diyalog sayesinde, öğrenciler için özel öğretim önerileri tespit edilebilir.

Veliler, okula, yasanın gerekçelerinde, « *dini metinlerin ezbere öğretilmesi, marşların söylenmesine katılım ve farklı toplulukların seremoni veya dini hizmetlerine katılım* » olarak betimlenmiş olan dini nitelikli faaliyetlerden muaf tutulmak istediklerini belirtirlerse, taleplerinin, bu tür faaliyetlere, genel olarak uygulandığı kabul edilmelidir. Böylece, onların, her dini faaliyet için yeni bir talepte bulunmalarına gerek kalmayacaktır.

Okul personelinin, ailelerle işbirliği yaparken, öğrencilerin, farklı çevrelerden gelmelerine saygı duyması gerekmektedir. Dil ve kültürel azınlıklarla iletişim sırasında, buna, daha fazla dikkat edilmelidir.

8. İdari prosedürler

Muafiyet taleplerine bağlı belediye kararları, kamu yönetimi kanunu anlamında, bireysel kararlardır; bu kararlara karşı, Zorunlu Eğitim Kanunu'nun 34/3. maddesi gereğince, milli eğitim hizmetleri nezdinde, istinaf başvurusu yapılabilir. Belediyeler, karar yetkilerini, okul müdürlerine verebilirler. Sorunların, kararlar verilmeden önce, yeterince detaylı şekilde incelenmesi gerekmektedir (bkz. kamu yönetimi kanununun 17. maddesi).

(...)

10. Diğerlerinin yanı sıra pedagojik araçlar olan kitaplar

Bakanlık, öğretim alanında, kitapların değil programların etkili olduklarının altını çizmektedir. KRL kitapları, dersin amaçlarına ulaşmak için kullanılabilecek olan, farklı pedagojik araçlardan birini oluşturmaktadır.

İlkokulda ve ikinci öğretimin, ilk aşamasında kullanılan kitapların onaylanması gerekmektedir. Onaylanmış bir kitapta bile, yanlışlar bulunabilir. Bir öğretmenin, bir kitapta yanlışlar bulunduğu farkına vardığı zaman, doğru bir eğitim verebilmek için, konuyu genişletmesi gerekir.

Bu alandaki kitapların özel olarak gözden geçirilmesinin, yönetmelik tarafından tavsiye edilmesi, iptal edildiyse de (Kitaplar Hakkında Eski Yönetmelik, madde 4), Bakanlık, kitapların gözden geçirilmesi alanında belirlenen kuralların, izlenmeye devam edeceğini tespit etmektedir. Kitaplar, özellikle, dinler ve yaşam felsefelerinin, ayırt edici özelliklerine göre sunulmaları için, dini topluluklar tarafından inceleneceklerdir. »

49. 1999'da, Bakanlık tarafından verilen, Norveç'teki, on yıllık zorunlu eğitim programı (bundan sonra, « program » olarak anılacaktır), aşağıdaki beyanlarda bulunmaktadır:

« Bu dersin öğretilmesi, öğrencilere, Hristiyanlığın detaylı olarak öğretilmesini ve varlığa Hristiyan bakış açısının ve dünyada var olan diğer din ve yaşam felsefeleri hakkında sağlam bilgiler vermeyi hedeflemektedir. Böylece, İncil'e değin anlatılar ve diğer geleneksel İncil'le ilgili araçlar, temel gelişim hatları ve Hristiyanlık tarihinin büyük kişileri ve Hristiyanlık inanç ve ahlakının temel ilkeleri, öğretim programının önemli unsurlarıdır.

Bu ders, aynı zamanda, diğer yaşayan dinler ve yaşam felsefeleriyle ve felsefede ve genel ahlakta, insan doğasına ilişkin olarak ortaya konan sorularla ilgilidir. Aynı pedagojik ilkeler, Hristiyanlığın öğretilmesine ve diğer dinler ve felsefeler de uygulanmalıdır. Dersin, açık şekilde ve dinler ve felsefeler arasındaki diyaloga, sınırların üzerinden, saygı gösterilerek anlaşılmasına ve dini ve ahlaki sorunlarla ilgili anlayışı yaygınlaştıracak şekilde uygulanmalıdır. Sınıf, özel bir dinin yayılmasına uygun bir yer değildir. Ders, bir dine ilişkin bilgiler verir; öğrencileri, bu din için eğitmez. Ders, her öğrencide, ortak bir kültür nezdinde diyalogu öne çıkararak, belli bir kimlik ve kültüre aidiyet duygusunu güçlendirmelidir.

Diğer dinleri ve var oluş algılarını anlamak için, onları, daha önceden bilinen bir çerçeveye yerleştirmek gerekmektedir. Dersin, böylelikle, zorunlu eğitim çerçevesinde, birçok farklı görevi bulunmaktadır: bir geleneği aktarmak, kimliğin anlamını güçlendirmek ve anlayışı ve diyalogu iyileştiren geçişler sağlamak.

(...)

Dersin yapısı

Ders yen i ve tüm öğrenciler için olduğu için, farklı dinlerden olan veliler ve öğrencilerin, programla ve içeriğiyle kaynaşmaları önemlidir. Velilerin, program içeriğinin konusundan emin olmalarını sağlamak için, programda, hangi sınıflarda, hangi derslerin verileceğini kolayca anlayabilecekleri şekilde hazırladık. »

50. Program, dersin, genel amaçlarını sonra ve 1’den 4’e, 5’ten 7’ye ve 8’den 10’a kadar olan seviyelerde öğretilecek temel konuları ve amaçları sıralar.

Dersin genel amaçları, aşağıda belirtilmiştir:

« • Öğrencilere, İncil ve Hristiyanlık hakkında, kültürel miras, inancın ve ahlakın yaşayan kaynağı ve hayat görüşü olarak, detaylı şekilde bilgi vermek,

• Öğrencileri, okul eğitiminin dayandığı Hristiyan ve insani değerlerle kaynaştırmak,

• Öğrencilere, inancın ve ahlakın yaşayan kaynakları ve yaşam bakışı gibi, diğer dinler ve dünyadaki eğilimler hakkında bilgi vermek,

• İnanç ve yaşamdaki ahlaki eğilim sorunlarına ilişkin farklı düşünceleri olan kişiler arasındaki diyalog kabiliyetini, saygı ve anlayışı yaygınlaştırmak,

• Öğrencilerin kişisel gelişim ve büyümelerini teşvik etmek. »

1. sınıftan 4. sınıfa kadar olan amaçları belirledikten sonra, program, bu sınıflara yönelik ve “İncil’in Anlatımları”, “Kilise tarihinin anlatımı”, “Hristiyan bayramları, dini semboller ve yerel Hristiyan topluluk yaşamı”, “Ahlaki bilincin gelişimi: ben ve diğerleri” başlıkları olan temel konuları içermektedir.

“Diğer dinler ve ahlaki eğilimler” adlı konuya gelince, bu, “Yahudilik”, “İslam”, “Hinduluk”, “Budizm”, “Hümanistlik” ve “Yunan mitolojisini” kapsamaktadır.

Program, daha sonra, 5’ten 7. sınıfa kadar olan amaç ve konuları

	İlkokul	Orta seviye	Orta okulun ilk dönemi
İncil Eğitimi	İncil’in iyi bilinen anlatımları	İncil’in büyük kısımlarının anlatımları	İncil’e değin tarzlar, kutsal yazı şeklinde İncil, İncil tarihi
Hristiyanlık Tarihi	Önemli bireysel dönemler	İlkel tarih: eğilimler, kişiler, kültürel ifadeler	Modern tarih: eğilimler, kişiler, kültürel ifadeler
Varlığın modern Hristiyan vizyonu	Bayramlar, semboller, toplumda Hristiyanlık	Hristiyanlık inanç ve ahlakı	Hristiyanlık inancı, benzerlik ve farklılıklar
Diğer dinler	diğer dinler ve eğilimler, anlatım ve bayramlar	İslam, Yahudilik, Hinduluk, Budizm, Laik eğilim	Günümüzdeki dini ifadeler
Ahlak/felsefe	Ahlaki bilinç: benimki, sizinki, ben ve diğerleri	Ahlaki bilinç: değerler ve seçimler	İnsanın felsefi yorumları: değer ve normlar

sunmaktadır, bir kısmı aşağıdaki gibidir:

:

« Hristiyanlık inanç ve ahlakı

Öğrencilerin, Hristiyanlık inanç ve ahlakını, Luther'in din dersindeki tutumların ışığında öğrenmeleri gerekmektedir.

Diğer dinler

Öğrencilerin, İslam'ın, Yahudiliğin, Hinduizm ve Budizm'in önemli kısımlarını ve temel özelliklerini öğrenmeleri gerekmektedir.

Laik eğilimler

Öğrencilerin, laik eğilimlerden, hümanist geleneğin gelişiminden ve yaşamın modern hümanist bakış açısıyla ilgili bilgiler olması gerekmektedir.”

5'ten 7'ye kadar öğretilen temel konularda, aşağıdakiler bulunmaktadır : « İncil tarihi », « Hristiyanlığın Eski Tarihi » (6. sınıfta, « Orta Çağ » ve 7. sınıfta, “Reform”), “Hristiyanlık inancı ve ahlakı”. “Diğer dinlere” gelince, bunlar, 5. sınıfta, “İslam”, 6. sınıfta « Yahudilik » ve 7. sınıfta, « Hinduizm » ve « Budizm'i » kapsamaktadır. Ayrıca, 5 ve 7. sınıflar, “ahlaki bilincin gelişimi için, unsurlar taşımaktadırlar: değerler ve seçimler” ve “laik eğilimler”.

6. sınıf programında, özellikle, aşağıdakiler bulunmaktadır:

« Hristiyan inanç ve ahlakı

Öğrenciler, aşağıdaki imkanlara sahip olmalıdır

- On emri ezbere öğrenme ve dağ üstündeki vaizin altında yatan ahlaki ideallerle kaynaşmalıdırlar;
- Bu ana metinlerin, Hristiyanlık tarihinde nasıl kullanıldıkları ve günümüzde nasıl uygulandıklarını öğrenmek. »

« Diğer dinler, Yahudilik » başlığına gelince, listede, çocukların kaynaşması gereken denk hiçbir şey bulunmamaktadır.

8'den 10'a kadar olan sınıflardaki amaçları belirttikten sonra, program, “İncil tarihi, İncil'deki edebi türler”, “Hristiyanlığın modern tarihi”, “Hristiyanlığın çeşitli çağdaş yorumları”, “günümüzde dini ifadeler” ve “insanın, felsefi yorumları, değerler ve kurallar” şeklindeki öğretilen temel konuları sıralamaktadır.

ŞİKÂyetLER

51. Başvuran veliler, yetkili ulusal makamların, çocuklarını, tamamen KRL dersinden muaf tutmayı reddetmelerinin, Sözleşme'de güvence altına alınan haklarını ihlal ettiğinden şikâyet etmektedirler. Onlara göre, çocuklarının, dini eğitim dersini takip etmek zorunda bırakılmaları,

velilerin, Sözleşme'nin 9. maddesinde öngörülen, vicdan ve din özgürlüğü hakkına, orantısız bir müdahale oluşturmuştur.

Bu durum, aynı zamanda, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesinde öngörülen, kendi dini ve felsefi inançlarına göre bir eğitim verme haklarını da ihlal etmiştir.

52. Bunun dışında, kısmi muafiyet hakkının kullanılma şekillerinden kaynaklanan dezavantajlar, Hristiyan olmayan velilerin, Hristiyan olan ve çoğunluk algılarına göre ortaya konmuş olan, KRL dersinden muafiyet istemek durumunda olmayan velilere göre, daha ağır bir yüklerinin olmasına neden olmaktadır. Bu durumun, başvuran veliler için, ayrımcılığa neden olması sebebiyle, onlara göre, Sözleşme'nin 8 ve 9. maddeleri ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi, Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte ihlal edilmişti.

HUKUK

I. 1 NO.LU EK PROTOKOL'ÜN 2. MADDESİNİN ÖNE SÜRÜLEN İHLALİ

53. Başvuran veliler, Sözleşme'nin 9. maddesi ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin 2. bendi kapsamında, ulusal makamların, çocuklarına, Norveç'teki on yıllık zorunlu eğitim programında bulunan ve Hristiyanlık, din ve felsefeyle ilgili olan KRL dersinden tam bir muafiyet vermeyi reddetmelerinden şikâyet etmektedirler.

54. Mahkeme, çocuk başvuranların, Sözleşme'nin 9. maddesinden kaynaklanan şikâyetlerinin, 26 Ekim 2004 tarihinde, kabul edilemez bulunduğunu bir kenara bırakarak, velilerin, şikâyetlerinin, eğitim konusunda, *lex specialis* olan ve aşağıdaki şekilde kaleme alınmış olan, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi altında incelenmesi gerektiği kanaatindedir.

«Yüksek Sözleşmeciler Taraflar, yasama organının seçilmesinde halkın kanaatlerinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartlar içinde, makul aralıklarla, gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt ederler.»

A. Tarafların iddiaları

1. Başvuranlar

55. Başvuranlar, KRL dersinin, ne tarafsız ne eleştirel ne çoğulcu şekilde verildiğini ve Mahkeme'nin 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesine ilişkin olarak, *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen/Danimarka* (7 Aralık 1976, seri A no.23) davasındaki yorumundaki kriterleri yerine getirmediğini öne sürmektedirler. Bu bağlamda, başvuranlar, aynı zamanda, BM İnsan

Hakları Komitesi'nin, Hartikainen/Finlandiya davasında, Medeni ve Siyasi Haklar Paketi'nin 18/4. maddesindeki hükme karşılık gelen, « yansızlık ve tarafsızlık » kriterine atıfta bulunmaktadır. İlk amaç, öğrencilerin dini kimliklerini güçlendirmek olduğu için, Hristiyanlık hükmünü, dini bir bakış açısı benimseyen ve Hristiyan inancı ve geleneğini öven bir ders programı, beraberinde, Hristiyan vaazlarını kapsayan hukuki çerçeve, bu öğrenimin, tarafsız olmadığını açıkça göstermekteydi.

56. Norveç'teki ilköğretim ders programında bulunan söz konusu dersin, din özgürlüğü, velilerin özgürlükleri, özel yaşama saygı gösterilmesi ve her türlü ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin insan hakları alanındaki geçerli kuralların ihlaline neden olmuştur ve Hristiyan eğilimli bir toplum çerçevesinde incelenmelidir. Norveç'in bir devlet dini ve devlet kilisesi bulunmaktadır: Hristiyanlık inancının (Luteryen evanjelik), anayasal ayrıcalıkları vardır. Hristiyanlık hükmü, okullara ve okul öncesi, kamu kuruluşlarına uygulanmaktadır. Orduda, cezaevlerinde, üniversitelerde ve hastanelerde, devlet kilisesinin din adamları bulunmaktadır. Kamusal medya, dua ve günlük tapınmaları yayınlamaktadır. Toplumun, en az yüzde 86'sı, devlet kilisesine yani, Norveç'in kilisesine aittir.

57. Her şeye rağmen, Hristiyan olmayan kişiler için, din özgürlüğü hakkı, farklı şekillerde, özellikle de, Hristiyanlık bilgisi dersinden muaf tutulma imkânıyla, dikkate alınmıştır. Elli yıldan uzun süredir var olan bu genel muafiyet hakkı, 1997'de, KRL dersinin gelmesiyle ortadan kaldırılmıştır. Hükümet, özellikle, tüm öğrencilerin, sınıfta, ön yargılar, ayrımcılık veya farklı ortamların anlaşılmasına karşı mücadele gibi önemli konuların öğretilmesiyle bir araya gelmelerini istemiştir.

58. Başvuranlar, kültürlerarası diyalogu teşvik etmeye ilişkin genel amacı onaylamaktadırlar. Onlar, Hükümet'in, yeni dersin ortaya çıkarılması anında, ifade ettiği amaçların, tamamen geçerli olduklarını belirtmiş ve bunlara, çekincesiz olarak katılmışlardır. Sorun, KRL dersinin, onların tercihi olan yaşam felsefesi dersinin aksine bu amaçlara ulaşmamasıdır.

59. 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesindeki kısmi muafiyet kuralında belirtilen dini faaliyetler ifadesine gelince, başvuranlar, bunun, eğitimin, « tarafsız ve yansız » veya « çoğulcu ve eleştirel » olması gerekliliğiyle uzlaşabileceğini anlamamaktadırlar.

60. Başvuranlar, yeni dersin, sadece, dini nitelikli olarak algılanabilecek olan bir kısım faaliyet içerdiğine ilişkin iddiayı reddetmektedirler. Nihayet, okullarda kullanılan program ve kitaplar ve programın uygulanmasına ilişkin bilgiler, dersin temel amacı olan, öğrencilerin Hristiyanlığını güçlendirmenin, bu dersin, aynı zamanda, temel gidişatı da olduğunu göstermekteydiler. KRL dersi, özellikle, Hristiyan olan öğrencilerin çoğunluğuna dini eğitim sağlamak için getirilmişti. Eğer böyle olmasaydı, Eğitim Hakkında 1998 Kanunu'nun giriş hükmü, öğretmene, dersini, Hristiyanlık hükmüne uygun olarak yapma yükümlülüğü dayatmazdı.

61. İlgili kitaplarda, Hıristiyanlığı öğretmek olarak algılanabilecek kısımlar bulunmaktaydı. Bu kitaplar, resmi olarak, dersin yasal çerçevesini oluşturmamasına rağmen, devletin resmi bir kurumu olan, Norveç Okul Kitapları Ajansı (*Norsk Læremiddelsentral*) tarafından, kontrol edilmeleri ve izin alınması gerekmektedir.

62. Kısmi muafiyet sisteminin, temel taşlarından biri de, normatif ve betimleyici bilgiler arasındaki fark idi. Öğrenciler, derslerin veya faaliyetlerin içeriğini bilmekten değil, bazı faaliyetlere katılmaktan muaf tutulabilirlerdi. Öğrenciler, İncil'in kısımlarını yazmaktan, şarkılar veya dualar okumaktan muaf tutulabilirlerdi fakat bunları bilmekten muaf olamazlardı. Muafiyet mekanizması, tamamen, bilme ve katılım arasına ruhsal olarak, bir « duvar » yerleştirmeye dayanmaktaydı. Bu mekanizma, bir metni (örneğin, dua, mezmur, İncil'in anlatımları, inanç beyanları), ruhsal olarak, istenmeyen bir etki veya aşılama oluşturan veya oluşturabilecek bir şeye maruz kalmadan « öğrenilebileceğini » varsaymaktadır. Oysa KRL dersinin değerlendirmeleri, bu ayırımın, uygulamada, öğretmenler tarafından bile anlaşılmadığını göstermiştir. Başvuruyu incelemeye sunan veliler, yazılı görüşlerinde, bu ayırımın, çocuklarıyla ilgili olarak işlemediğini belirtmişlerdir. Bu nedenle, kısmi muafiyet, onlar için geçerli bir çözüm oluşturmamaktadır.

63. Veliler, formda sıralanmış olan dini faaliyetler dışında, dersin bazı kısımlarından kısmi muafiyet istediklerinde, okulun, söz konusu faaliyetin, 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinin, 4. bendi anlamında, başka bir dinin uygulanması veya başka bir felsefi inancı benimseme olarak algılanıp algılanamayacağını tespit etmesi için, taleplerinin gerekçesini, « kısaca » açıklamaları gerekmektedir. Tüm veliler için, dersin detayını bilmek ve muafiyet talep edecekleri, onay vermedikleri kısımları seçmek, KRL dersinin tamamının, prensip olarak, yaşam felsefelerine aykırı olan bir dini algı üzerine kurulu olması nedeniyle, kolay değildir.

64. Başvuranlar için, onları, kendi fikirlerini ve felsefi kanaatlerini, okula ve idari personele, değerlendirmeleri için, sunmak zorunda bırakan bir sistem, tatmin edici değildir. Veliler, kişisel inançlarını, resmi olarak söylemek zorunda olmasalar da, bu inançların, kısmi bir muafiyet elde etmek için verdikleri gerekçeler sayesinde ortaya çıkacağı bellidir. Başvuranların yaşadıkları gibi, bu, kötü bir tecrübedir.

65. Uygulamada, kısmi muafiyet talebi, sadece, Hıristiyan olmayan velilere uygulanmaktaydı. Aralarından bazı göçmenlerin, yetersiz veya az dil bilgisi ve Norveç eğitim sistemini bilmemeleri nedeniyle ve kendilerine yakın olmayan bir din hakkında, teorik bir diyalog yapmak için çok az tecrübeleri bulunmaktaydı. Hepsini Norveç'li olan, başvuranlar için bu durum geçerli değildir. Oysa yazılı ve sözlü iletişimde ciddi tecrübeleri olan, onların bile, bazıları, Norveç okul sisteminin iyi bildikleri halde, muafiyet talebi sırasında, okul idaresiyle iletişim kurmaları zor olmuştur. Zorluklardan biri, velilerin, kendi yaşam felsefeleriyle uyumsuz

bulduklarını ortaya çıkarmanın zorluğuyla ilgiliydi. Başka bir sorun ise, dersin uygulamadaki organize edilme zorluğu idi. Onların, muafiyet talep ettikleri kısımları belirlemek için, velilerin, tam olarak, neyin, ne zaman öğretileceğini, kitabın hangi kısımlarının kullanılacağını ve hangi faaliyetlerin organize edileceğini bilmeleri gerekmektedir. Ders programını ve dersin ilerleyişini dikkatle izlemeleri gerekmektedir, örneğin, çocuklarına, dersin içeriğinin, ne olduğunu ve her aşamada, nasıl ilerlediğini sorarak. Öğretilen konular, teoride, kabul edilebilir görünse de, velilerin, öğretmenin, dersi nasıl sunduğu konusunda bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Değerlendirme raporları, gerekli bilgilerin, istenen zamanda elde edilmesinin çok zor olduğunu göstermiş ve başvurular da bunu tecrübe etmişlerdir.

66. Ayrıca, kısmi muafiyet mekanizması, çocuklar ve veliler arasındaki ilişkiye de zarar vermektedir. Çocuğun oynadığı, okul ve veliler arasındaki aracılık görevi ve kendisini diğerlerinden farklı hissetmesi nedeniyle hissettiği baskı, kınanma hissinin de katkıda bulunduğu, başvurular ve çocukları arasındaki bağlılık çatışmaları ve yoksunluk hissinin de temelinde olmuşlardır.

67. Kısmi muafiyet mekanizması, bu yolu kullanmaya çalışmış fakat bir çözüm bulamamış olan başvurular için işe yaramamıştır. Nihayet, başvuranların, doğrudan veya dolaylı olarak, kendi yaşam felsefelerini, açığa vurmaları ve farklı bir yaşam felsefesini detaylı olarak öğrenmeleri gerekmiştir (muafiyeti talep edebilmek için). Dersin içeriğini takip etmek, mesajlar iletmek, gerekçeler belirtmek, yoksunluk ve kınanma hisleri gibi hisler, onlar için, ağır bir yük oluşturmuştur. Başvuranlar, çocuklarının, ev ve okul arasında aracı rolü oynadıkları için, kendilerini diğer çocuklardan farklı hissederek acı çektiklerini ve bağlılık çatışması yaşadıklarını görmüşlerdir. Muaf tutulan bir çocuk, başka bir sınıfa gönderilebilir ya da teklif edilen faaliyete katılmama talimatıyla, kendi sınıfında kalabilir. Burada, çatışma ve kınanma söz konusu olmaktadır.

68. Bu koşullar altında, başvuranların, tam bir muafiyet istemekten başka çözümleri bulunmamaktaydı. Bu tam muafiyet talepleri reddedildiği için, haklarına saygılı olmayan bir kısmi muafiyet mekanizmasına başvuru yapmak durumunda kalmışlardır.

69. Başvuranlar için, ön yargılar ve ayrımcılıkla mücadele etmenin ve karşılıklı saygı ve hoşgörünün yolu- ki, bu, aynı zamanda, yeni dersin, amaçlarından da biridir- Hristiyanlık dışındaki gelenek ve felsefeleri benimsemiş olan kişileri, Hristiyanlık diniyle ilgili derslere katılmaya zorlamak değildir. Eski sistemi, Hristiyan ailelerden gelen öğrenciler için ve diğer yaşam felsefeleriyle ilgili bilgiler içeren bir ders ve ortak miras, felsefe ve genel dinler tarihi ve diğer öğrenciler için ahlak üzerine, dini olmayan bir dersle tamamlayarak muhafaza etmek, tercih edilir bir durum olurdu. Norveç eğitim sisteminin bir parçası olan, Hristiyanlığın üstünlüğüne, ortak, tarafsız, yansız ve hem din hem de yaşam felsefesiyle

ilgili olan ve hiçbir dini faaliyeti veya Hristiyanlığı özellikle öncelikli kılmayan bir ders ortaya koyarak, frenlemek de iyi olurdu.

2. Hükümet

70. Hükümet'e göre, Mahkeme'nin adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen* davasında verdiği karardan, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin, KRL dersinden tam muafiyet hakkı olmaması nedeniyle, ihlal edilmediği çıkmaktadır. Bu kararda çıktığı gibi (paragraf 53), eğitim, bilgilere dayalı olduğu sürece, çoğu durumlarda, inanç sorunları ortaya çıkarabilir. Velilerin, olmaması halinde, « her kurumsal eğitimin, uygulanamaz olma riskiyle karşılaşacağı », böyle bir eğitime karşı çıkmalarına izin bile verilmemektedir. Başvuranlar tarafından talep edilen gibi, tamamen muafiyet hakkı, mevcut durumda, her kurumsallaşmış ve zorunlu eğitimi, uygulanması imkânsız hale getirecektir.

71. Hükümet, Mahkeme'nin 26 Ekim 2004 tarihinde, kabul edilebilirliğe ilişkin olarak ve ihtilafın konusunu sınırlayarak verdiği kısmi kabul edilebilirlik kararına göre, iki sorun bulunmaktadır. Bunlardan ilki, KRL dersinin, genel olarak, bilgilerin yayılmasını, tarafsız, yansız ve çoğulcu olmayacak şekilde vermesinin, aşılama olarak kabul edilip edilemeyeceğidir. Eğer aşılama söz konusu ise, ikinci soru, tam bir muafiyet elde etmenin, velilerin isteklerini karşılayacak tek çözüm olup olmadığının bilinmesidir. Mahkeme'nin, başvuranların izlenimlerine dayanmak yerine, KRL dersinin, tarafsız bir değerlendirmesini yapması ve KRL dersinin, yürürlükteki düzenlemeler ve direktiflere uygun olarak verildiği varsayımından yola çıkması gerekmektedir. Başvuranların, KRL dersini algılama şekli, olaylardan, tarafsız olarak çıkarılabileceklerden farklı gibi görünmektedir.

72. KRL dersi, farklı çevrelerdeki öğrenciler arasında, anlayış, hoşgörü ve saygıyı yaymak ve herkesin kimliğine, milli tarihe, Norveç'in değerlerine ve diğer dinler ve yaşam felsefelerine olan saygı ve anlayışı geliştirmek üzere tasarlanmıştır. Böylece, KRL dersi, Norveç'in, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Paktı'nın 13/1. maddesi ve BM Çocuk Hakları Paktı'nın 29/1. maddesi gereğince var olan yükümlülüklerini yerine getirmesi için, önemli bir tedbir oluşturmaktaydı.

73. Neredeyse programın yarısı, kültürel miras olarak ve Evanjelik Luteryen inanç çerçevesinde, İncil'le ve Hristiyanlıkla ilgili derin bilgilerin ve diğer Hristiyan topluluklara ilişkin bilgi verilmesiyle ilgiliydi. Diğer yarısı ise, diğer dinler ve yaşam felsefelerinin verilmesine ve etik ve felsefi konular ve anlayışın gelişmesi ve Hristiyan ve hümanist değerlere saygı gösterilmesi ve farklı inanç ve kanaatleri olan kişiler arasında anlayış, saygı ve diyalogun ortaya konulabilmesine ilişkin bilgiler verilmesiyle ilgiliydi. Böylece, başvuranlar, çocukları adına, tam bir muafiyet elde etmiş olsalardı, çocukları, sadece, Hristiyanlıkla ilgili bilgilerden değil, aynı zamanda, diğer dinler, diğer yaşam felsefeleri ve etik ve felsefi sorunları öğrenmekten

de geri kalırlardı. Hükümet'e göre, bu dersin, dinler ve dünyadaki yaşam felsefeleriyle, etik ve felsefi sorunlarla ilgili bilgiler vermesi ve amacının, hümanist değerlerin anlaşılması ve farklı görüşlerdeki kişiler arasında diyalogu teşvik etmek olması, Sözleşme'nin, bu dersten, tam bir muafiyet yaratılması gerektirmediği sonucuna ulaşmak için yeterlidir. Böyle bir gereklilik, sadece dinlerin değil, her türlü yaşam felsefesi ve etik sorunların zorunlu eğitimini engelleyecektir. Böyle bir gereklilik yerine getirilemez ve Norveç'in, insan hakları koruma sözleşmelerinden doğan pozitif yükümlülüklerine aykırı olmaktadır. Sadece bu nedene, velilerin, çocukları için, Sözleşme'ye dayanarak, KRL dersinden tam bir muafiyet istemeyecekleri sonucuna ulaşılabilir.

74. Hükümet, başvuruların, zımnen iler sürdükleri, orantı eksikliğine ilişkin iddianın, Sözleşme'nin 9. maddesi veya 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi anlamında bir sorun çıkaracağına ilişkin iddiaya itiraz etmektedir. İlk olarak, çocuklara, Hristiyanlıkla ilgili bir eğitim verilmesi, dersin, tarafsız, çoğulcu ve yansız olarak verilmesi halinde, Sözleşme anlamında sorun çıkarmamaktadır. İkinci olarak, çağdaş Norveç toplumunda, diğer dinler ve hayat felsefelerine göre, Hristiyanlığın bilinmesine daha fazla zaman ayrılmasına ilişkin meşru gerekçeler bulunmaktadır. Bu gerekçeler, hazırlık çalışmalarında, programda ve KRL dersinin ileriki değerlendirilmesinde açıklanmıştır.

75. 1998 Eğitim Kanunu'nun, 1-2. maddesindeki Hristiyanlık hükmü, Hükümet'e göre, Sözleşme'nin 9. maddesi veya 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi anlamında, kaygı oluşmasına neden olmamaktadır. İlk olarak, bu hüküm, sadece, « ailelerin onayı ve işbirliğiyle » uygulanabileceğini öngörmektedir. Böylece, okulun, Hristiyanlık eğitime katkısı, sadece, velilerin rızasıyla olabilir. İkinci olarak, İnsan Hakları Kanunu'nun 3. maddesi gereğince, Eğitim Kanunu'nun 1-2. maddesinin, iç hukuka, bu kanun vasıtasıyla entegre edilmiş olan insan hakları koruma sözleşmelerine göre yorumlanması ve uygulanması gerekmektedir. Böylece, Hristiyanlık hükmü, Norveç okullarında, hiçbir dinin yayılması veya aşılmasına izin vermemektedir.

76. KRL dersi, çoğulcu, tarafsız ve eleştirel şekilde verilmek üzere tasarlandıysa da, bu, veliler tarafından, kilise, sinagog, camii veya tapınak gezileri veya farklı dini toplulukların, dini seremonilerinde bulunmak gibi, dini nitelikli olarak algılanabilecek olan faaliyetleri devre dışı bırakmamaktadır.

77. Hükümet, KRL dersinin tasarlanması sırasında, velilerin felsefi veya din inançlarına karşıt olabilecek faaliyetlere ilişkin sorunu dikkatli ve ciddi bir şekilde incelemişti. Hem Hükümet hem de yasa koyucu, velilerin, çocuklarına, dini ve felsefi inançlarına uygun bir eğitim verme hakları olduğunu tanıdıkları fakat aynı zamanda, farklı çevrelerden gelen öğrenciler arasında, din veya yaşam felsefesi konusunda, saygı, anlayış ve hoşgörüyü arttırmanın, toplumun yararına olduğunu da kabule etmişlerdir. Nihayet,

Hükümet ve yasa koyucu, öğrencilerin, kimliklerini geliştirme ve güçlendirme ve yeni dinler ve yaşam felsefeleriyle kaynaşarak, ufuklarını geliştirmekte yararları olduğunu da kabul etmişlerdir.

78. Sözleşme, bilgi verilmesine değil aşılamaya karşı korumaktadır. Bunun yanı sıra, okul sistemiyle verilen tüm bilgiler, iyi kötü, çocuğun gelişmesine katkıda bulunmakta ve onun, verilen ders veya sınıf ne olursa olsun kendi kararlarını almasına yardım etmektedirler. Aynı şekilde, dinler ve yaşam felsefelerine ilişkin tarafsız, eleştirel ve çoğulcu bilgiler, çocuğun, düşüncesini hazırlayabileceği ve kimliğini kurabileceği bir çerçeve oluşturmaktadır. Böyle bilgilerin çocuğun gelişimine katkıda bulunabilecek olması, çocuğun eğitim hakkını koruyan Sözleşme'ye aykırı değildir.

79. Hazırlık çalışmalarından, yukarıda belirtilen, muafiyet konusunda ulaşılan çözümün, iki çıkar arasındaki dengeli ir uzlaşmanın sonucu olduğu çıkmaktadır. Bu çıkarların temsil ettikleri ihtilaf, velilerin, çocuklarına, dini ve felsefi inançlarına uygun bir eğitim verme haklarını dikkate alacak şekilde çözümlenmişti: ilk olarak, muhtemelen, en önemli tedbir olan ve derslerden, kısmi muafiyet verilmesine izin veren, 1998 Eğitim Kanunu'nun, 2-4. maddesinin 4. bendi söz konusu idi; ikinci olarak, velilerin, dini veya felsefi inançlarından kaynaklanan sorunları telafi etmeye çalışan farklılaştırılmış bir eğitim ; üçüncü olarak, veliler için, verilen eğitim veya öğretimin, inançlarına uygu olmadığını düşünmeleri halinde, idari veya yargısal bir denetim imkanı.

80. 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinde açıklanan ve velilerin, KRL dersinden muafiyet talep etmeleri gerektiğine ilişkin gereklilik, Sözleşme'nin 8. maddesi anlamında, özel yaşama hiçbir saldırı oluşturmamaktaydı. Velilerin, taleplerini, sadece, özel bir dinin uygulanması veya başka bir yaşam felsefesini benimseme olarak görünmeyen faaliyetler konusunda gerekçelendirmeleri gerekmektedir. Gerekçe açıklamaları gerektiğinde, veliler, kendi din veya felsefi inançları hakkında bilgi vermek zorunda değillerdi.

81. Ne olursa olsun, muafiyet hükmünde dayatılan koşulların orantısız oldukları veya tam bir muafiyet hakkı yaratılmasını gerektirecek şekilde makul olmayan bir yük oluşturdıkları söylenemez. Yukarıda da belirtildiği gibi, söz konusu faaliyetlerin, dini nitelikli oldukları açıkça belliyse, muafiyet taleplerinin, gerekçelendirilmesi gerekmemektedir. Velilerin, sadece, daha geniş bir muafiyet talebinde bulunmaları halinde, bu gerekçelerin, çok detaylı olmaması gerekse de, gerekçe bildirmeleri gerekmektedir.

82. Hükümet, aynı zamanda, başvuranların, çocuklarını, kamu eğitiminde, okula göndermek zorunda olmadıklarını öne sürmektedir. Özel kişileri özel kişilerin oluşturduğu gruplar, örgütleri topluluklar veya diğerleri, talep üzerine, kendi okullarını kurabilir veya evde, velilerle bir eğitim sağlayabilirler. Norveç'li Hümanistler Derneği veya çocuklarının, KRL dersini takip etmesini istemeyen veliler, kısmi muafiyet elde etme

imkanı olmasına rağmen, kendi okullarını, kendileri veya kendileriyle aynı inançları paylaşan kişilerle işbirliği yaparak kurarak sorunu çözmekte serbesttiler. Bu çözüm, ekonomik olarak da, gerçekçi ve sürdürülebilir bir yedek çözüm idi, çünkü özel okulların tüm kurma ve işleme masraflarının yüzde 85'i, devlet tarafından karşılanmaktaydı.

83. Başvuranların, Hristiyan inancından olan hiçbir velinin, muafiyet istememiş veya KRL dersine ilişkin olarak şikayette bulunmamış olduğu iddiası temelden yoksundur. Hükümet'in, KRL dersinden muafiyet isteyen velilerin, kültürel çevresi hakkında istatistik tutmamış olmasına rağmen, birçok Hristiyan topluluğunun, kamu sektöründe verilen Hristiyanlık eğitiminden memnun olmaması nedeniyle, özel okullar kurduğu görülmektedir. Bu okulların çoğunluğu, 1997'de, KRL dersinin başlamasından sonra kurulmuştur. Şu anda, yaşam felsefesi üzerine eğitim veren, seksen iki özel okul bulunmaktadır. 2001'den beri, 36 talepten 31'i, özel yeni Hristiyanlık okulları kurulmasına ilişkin idi. Bu durumda, Hristiyan yaşam felsefesi olan velilerin, KRL dersinin bazı unsurlarından memnun olmadıkları ve muafiyet talep ettikleri varsayılabilir.

B. Mahkeme'nin değerlendirmesi

1. Genel prensipler

84. 1 No.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin genel yorumuna gelince, Mahkeme, içtihadında, yukarıdaki genel prensipleri açıklamıştır (bkz. özellikle, adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, 50-54. paragraflar, *Campbell et Cosans/Birleşik Krallık*, 25 Şubat 1982, 36-37. paragraflar, seri A n°48, *Valsamis/Yunanistan*, 18 Aralık 1996, 25-28. paragraflar, *Kararlar ve davalar* 1996-VI).

a) 1 no.lu Ek Protokol'ün iki cümlesinin, her birini, sadece, diğerinin ışığında değil, aynı zamanda, özellikle de, Sözleşme'nin 8,9 ve 10. maddeleri ışığında okunması gerekir (adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, 52. paragraf).

b) Velilerin, dini ve felsefi inançlarına saygı gösterilmesi hakkı, temel eğitim hakkına eklenmektedir ve ilk cümle, kamusal eğitim ve özel eğitim arasında, ikincisinden çok ayırım yapmamaktadır. Hedeflemektedir. no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi, Sözleşme'nin tasarladığı şekilde, « demokratik toplumun » korunmasını hedefleyen, çoğulcu bir eğitim imkanını korumayı hedeflemektedir. Modern devletin ağırlığı nedeniyle, bu tasarının gerçekleşmesi, kamusal eğitim yoluyla olmalıdır (adı geçen, *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, paragraf 50)

c) 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi, dini eğitim ve diğer dersler arasında eğitim yapılmasına izin vermemektedir. Bu madde, devlete, velilerin, hem dini hem de felsefi inançlarına, kamusal eğitim programının tamamında, saygı duymasını dayatmaktadır (adı geçen

Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen, paragraf 51). Bu ödevin uygulama alanı geniştir çünkü, hem eğitimin içeriği hem de verilme şekli için ve devletin üstlendiği « görevlerin » tümü için geçerlidir. « Saygı göstermek » fiili, « tanımak » veya « dikkate almaktan » fazlasını ifade etmektedir. Negatif bir taahhüde ek olarak, saygı göstermek, devlet için, pozitif bir yükümlülük de içermektedir. Tek başına, « inanç » kelimesi, « fikirler » veya « düşüncelerin » eş anlamlısı değildir. Bu kelime, belli bir güç, ciddiyet ve önem derecesine gelmiş olan görüşlere uygulanmaktadır (adı geçen *Valsamis*, 25 ve 27. paragraflar, ve adı geçen *Campbell ve Cosans*, 36-37. paragraflar).

d) 1 No.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi, ilk cümlesinin düzenlediği bir bütün oluşturmaktadır. « Eğitim hakkını reddederek », sözleşmeci devletler, yetki alanlarına giren herkese, belli bir zamanda okula erişim hakkı ve neticesinde, yapılan derslerin resmi olarak tanınmasıyla, takip edilen eğitimden bir fayda sağlamalarını güvence altına alırlar (adı geçen, *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, paragraf 52, ve *Affaire « relative à certains aspects du régime linguistique de l'enseignement en Belgique »/Belçika* (esas), 23 Temmuz 1968, 31-32. sayfalar, paragraf 4, seri A no. 6).

e) Veliler, öncelikli olarak, kendilerine düşen, « eğitim ve öğretim » doğal görevini yerine getirerek, devletten, dini ve felsefi inançlarına saygı göstermesini isteyebilirler. Hakları, eğitim hakkının kullanılmasına sıkı sıkıya bağlı bir sorumluluğa denk gelmektedir (*Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen, ibidem*).

f) Bazen, bireylerin çıkarlarını, bir grubun çıkarlarına bağlamak gerekmesine rağmen, demokrasi, bir çoğunluğun sürekli üstünlüğü değildir; demokrasi, azınlıklara, adil bir muamele yapılmasını ve egemen bir pozisyona sahip olmanın önlenmesini tavsiye etmektedir (adı geçen *Valsamis*, paragraf 27).

g) Bununla birlikte, ders programlarının tanımı ve düzenlenmesi, kural olarak, sözleşmeci devletlerin yetki alanına girmektedir. Büyük ölçüde, Mahkeme'nin, hüküm kurmadığı ve çözümün, meşru şekilde, ülkelere ve dönemler göre değişebileceği bir yerindelik sorunu bulunmaktadır (adı geçen *Valsamis*, paragraf 28). Özellikle, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi, devletlerin, doğrudan veya dolaylı olarak, dini veya felsefi bir niteliği olan bilgilerin öğretilmesini yaygınlaştırmalarına engel değildir. Bu hüküm, velilerin, böyle bir eğitim, öğretimin olmaksızın, her kurumsal eğitimin, uygulanabilir olmaktan çıkacağı okul programına dahil edilmesine karşı çıkmaların izin vermemektedir (adı geçen *Kjeldsen, Busk Madsen et Pedersen*, paragraf 53).

h) 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesi, devletin, eğitim ve öğretim alanında üstlendiği görevleri yerine getirerek, programdaki bilgilerin, tarafsız, eleştirel ve çoğulcu şekilde verilmelerini içermektedir. Bu cümle, devletin, velilerin, dini ve felsefi inançlarına

saygı göstermeyecek şekilde, aşılama amacı gütmesini yasaklamaktadır. Aşılmaması gereken sınır burada bulunmaktadır (*ibidem*).

i) Söz konusu yasal mevzuatı, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi açısından incelemek için, yerindelik denetimi yapmaksızın, karşı koymaya çalışmış olduğu ve halen karşı koymaya çalıştığı somut duruma bakılmalıdır. Şüphesiz, bir okul veya öğretmenin, yürürlükteki metinleri uygulama şeklinden dolayı kötüye kullanma durumları ortaya çıkabilir ve velilerin dini ve felsefi inançlarının, dikkatsizlikle, ayırt etme eksikliği veya yersiz inanç yayma çabalarından etkilenmemesi için uğraşmak, yetkili makamlara düşmektedir (*ibidem*, paragraf 54).

2. Belirtilen ilkelerin mevcut duruma uygulanması

85. Mahkeme, yukarıdaki ilkeleri, davanın konusunu, esas incelemesiyle sınırlayan, 26 Ekim 2004 ve 14 Şubat 2006 tarihli kabul edilebilirlik kararlarını dikkate alarak, mevcut olaya uygulayacaktır (bkz. 8. paragraf). Çözülmesi gereken sorun, savunmacı devletin, eğitim ve öğretim alanında üstlendiği görevleri erine getirirken, KRL ders programındaki bilgilerin, tarafsız, eleştirel ve çoğulcu şekilde verilmiş olduğu mu yoksa başvuran velilerin, dini ve felsefi inançlarına saygı duymayarak ve aşılama amacı güderek, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinde belirtilen sınırları aşıp aşmadığıdır. Bu sorunun incelenmesi için, Mahkeme, özellikle, KRL dersini düzenleyen, yasal çerçeveyi, genel olarak, davanın, ulusal mahkemeler önüne getirildiği dönemde uygulandığı şekliyle, dikkate alacaktır.

86. Anayasa'nın, 2. maddesinin, ilk cümlesinde, din özgürlüğünü güvence altına aldığı ve ikinci cümlesinde ise, Evanjelik Luteryen dininin, devletin resmi dini olduğunu ve bu dinden olan kişilere, çocuklarını, bu inanca göre eğitime yükümlülüğü yüklemektedir (bkz. 9. paragraf).

87. Mevcut olayda, temel rol oynayan, özellikle, 1998 Eğitim Kanunu'nun 1-2/1. ve 2-4. maddelerinden tanımlanan hukuki çerçeve, Bakanlığın, F-90-97 ve F-03-98 sayılı yönetmelikleri ve on yıllık zorunlu eğitim programının kısımlarıdır. KRL dersinin ortaya konulmasında, aynı zamanda, yasa koyucunun, hazırlık çalışmaları sırasındaki niyetlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, başvuranların çocuklarının, Sözleşme'ye aykırı şekilde, muaf tutulmuş olan eğitimlerinin, 26 Ekim 2004 tarihli kabul edilebilirlik kararında sınırlandığı, dava konusu çerçevesine girip girmediklerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu, aynı zamanda, başvuranların, okul kitaplarının, vaize benzedikleri ve öğrencileri etkileme ihtimalleri bulunduğu iddiası için de geçerlidir.

88. Öncelikle hazırlık çalışmaları konusunda, KRL dersinin ortaya konulmasına öncülük eden niyetin, Hristiyanlığı ve diğer dinler ve felsefeleri birlikte öğrenmenin, sosyal çevreleri, dini inançları, vatandaşlıkları, etnik aidiyetleri ne olursa olsun ve başka hiçbir ayırıcılık yapmaksızın, tüm öğrencileri kucaklayan bir okul ortamı yaratılmasını sağlamaktadır. Amaç, okulun, vaiz veya misyoner faaliyetler yeri değil,

farklı dini ve felsefi inançların karşılaştığı ve öğrencilerin, birbirlerinin düşünce ve geleneklerini tanımayı öğrenebilecekleri bir yer olmasını sağlamaktır (bkz. 15. paragraf). Mahkeme'ye göre, bu niyetler, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinde öngörülen, çoğulculuk ve tarafsızlık ilkelerine uygun düşmektedir.

89. Bu niyetler, 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinde yansıtılmaktadır (bkz. 23. paragraf). Yazılış şeklinden de çıktığı gibi, bu hüküm, sadece Hristiyanlık bilgisi verilmesini değil aynı zamanda, diğer dünya dinleri ve felsefelerini de vurgulamaktaydı. Bu hüküm, aynı zamanda, farklı inanç ve kanaatleri olan insanlar arasında, anlayışın, saygı ve diyalog kabiliyetinin yaygınlaşması konusunda da ısrarcı idi. Bu ders, tüm öğrencileri bir araya getirmesi gereken ve vaiz şeklini almaması gereken bir ders olarak tasarlanmıştı. Farklı din ve felsefelerin, kendilerine has özelliklerinden yola çıkılarak, farklı konuların öğretilmesi için, aynı pedagojik ilkelere göre sunulması gerekmekteydi. Hazırlık çalışmaları, yasa koyucunun, tam muafiyet yerine ve öğrencilerin, farklı dersler öğrendikleri gruplara ayrılmalardan ziyade, yobazlığı önleyerek ve kültürler arasındaki diyalog ve anlayışı teşvik ederek, öğrencilerin, ortak bir ders çerçevesinde bir araya geldikleri bir yolla, hedeflenen amaca, daha rahat ulaşılacağını göstermektedir (bkz. 15. paragraf). Ayrıca, yukarıdaki 84 g) paragrafında açıklanan ilkedен de çıktığı gibi, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi, veliler için, çocuklarını, dini ve felsefi cehalet içinde bırakma hakkını içermemektedir. İlkokul öğrenim programının ve ortaokul öğrenim programının ikinci döneminin, Hristiyanlık bilgisine, diğer dinler ve felsefelerden daha geniş yer ayırması, Mahkeme için, çoğulculuk ve tarafsızlık ilkelerine engel oluşturabilecek bir aşılama olarak görülemez (bkz., *mutatis mutandis*, *Angeleni/İsveç*, no.10491/83, 3 Aralık 1986 tarihli Komisyon kararı, Karar ve Raporlar 51). Hristiyanlığın, savunmacı devletin tarihinde ve geleneğinde tuttuğu yere bakılarak, bu sorunun, savunmacı devletin, ders programlarını tanımlamak ve düzenlemek için elinde bulunan takdir marjı kapsamında bulunduğu kabul edilmelidir.

90. Mahkeme, bununla birlikte, öğrenimin, bilgilere dayalı olduğu vurgulanmaktaysa da, 2-4. maddenin üçüncü bendi, bu öğrenimin, velilerin onayı ve işbirliği çerçevesinde, hareket noktası olarak, 1-2/1. maddede yer alan ve ilkokulun ve ortaokulun ilk dönemindeki eğitimin, öğrencilere, Hristiyanlık ve ahlak eğitimi vermeye katkıda bulunmasını öngördüğünü tespit etmektedir (22. ve 23. paragraflar).

91. Ayrıca, Hristiyanlık hükmünün, ders programının oluşturulmasında, Hristiyanlığa bir öncelik verilmesiyle, güçlendirilmiş olduğu tespit edilmelidir.

92. Bu bağlamda, 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4/1. maddesinin, dersin amacının, « İncil ve Hristiyanlık hakkında, kültürel miras olarak ve Evanjelik Luteryen inanç çerçevesinde, *detaylı* bilgi verilmesi » olduğunu açıkladığının belirtilmesi gerekmektedir (italik yazı eklenmiştir). Nihayet,

diğer dinler ve felsefeler hakkındaki verilen bilgilerin genişletilmiş olması gerekmemektedir (23. paragraf).

Ayrıca, 2-4/1 ii. maddeye göre, ders, « diğer Hristiyan topluluklar hakkında bilgi verilmesini de » hedeflemektedir.

Bu vurgu farkı, sayılan noktaların, sadece Hristiyanlıkla ilgili iken kalanın, diğer dinler ve felsefeler arasında paylaşıldığı ders programında da bulunmaktaydı. Giriş, « bu dersin öğrenilmesinin, öğrencilere, Hristiyanlık ve varlığın, Hristiyan bakış açısının içerdiklerinin *detaylı bir şekilde anlaşılmasını* ve dünyada var olan diğer dinler ve felsefelerin iyi bilinmesini sağlamayı hedeflediğini » belirtmekteydi (italik yazı eklenmiştir- bkz. 49. paragraf).

93. 2-4/1i maddede kullanılan « inanç » kelimesinin, luteriyen inanç ve diğer felsefelerle göre niteliksel farkları ortaya çıkarıp çıkarmadığı bilinmemektedir (bkz. 23. paragraf). Ne olursa olsun, yukarıda belirtilen ve Hristiyanlığı vurgulayan unsurların, 2-4/1. maddede sayılan diğer amaçlardan olan « Hristiyanlık ve hümanist değerlerin anlaşılması ve saygı gösterilmesini *yaygınlaştırma* » arayışı üzerinde, sadece, bilgi verilmesinden daha basit bir şeyin söz konusu olduğunu belirterek, etkileri olup olmadığı bilinmemektedir (italik yazı eklenmiştir). Bu bağlamda, programın, öğrenim amaçlarıyla ilgili olarak, bazı farkları olduğu tespit edilebilir. Örneğin, 5. sınıftan 7. sınıfa kadar olan öğrenciler « Hristiyan inanç ve ahlakının temel kavramlarını, Luther'in küçük din kitabında yer alan tutumlardan öğrenmeleri gerekirken », diğer dinlerde, « öğrencilerin, İslam'ın, Yahudiliğin, Hinduizm ve Budizm'in *temel özelliklerini* ve önemli kısımlarını öğrenmeleri gerekmekte » ve « laik eğilimler ve hümanist gelenek hakkında *bilgileri olmalıdır* », vs (italik yazı eklenmiştir). 6. sınıf için, öğrencilerin, on emri ezbere öğrenme ve dağ üstündeki vaizle kaynaşmaları ve bu temel metinlerin, Hristiyanlık tarihinde nasıl kullanıldıklarını ve günümüzde, nasıl uygulandıklarını öğrenme imkânları olmalıdır. ». « Diğer dinler, Yahudilik » adlı bölüme gelince, listede, öğrencilerin bilgisi olması gereken denk hiçbir şey bulunmamaktaydı (bkz. 50. paragraf).

94. Ayrıca, 2-4/4. madde, öğrencilerin, dualar, muzmurlar, dini metinlerin ezbere öğrenilmesi ve dini piyeslere katılmak gibi « dini faaliyetlere » katılmak durumunda kalabilecekleri anlamını içermektedir (bkz. 23. ve 24. paragraflar). Benzer faaliyetlerin, sadece, Hristiyanlıkla değil, İslam için, bir caminin ziyaret edilmesi gibi başka dinleri de kapsayabilecekleri belirtilmediyse de, programdaki Hristiyanlık vurgusu, öğrencilere, KRL dersi çerçevesinde önerilen eğitici faaliyetlerin seçiminde kendini gösterebilir. 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinde belirtilen kısmi muafiyet kuralında ve F-03-98 sayılı yönetmelikte kabul edildiği gibi, velilerin, belirtilen dini faaliyetler için bir muafiyet tebliğ etmesi makuldür. Mahkeme'ye göre, söz konusu faaliyetlerden en azından bazılarının katılmanın, özellikle de, küçük çocuklar için (bkz, *mutatis mutandis*,

Dahlab/İsviçre (karar), no. 42393/98, AİHM 2001-V), onların, zihnini, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi ışığında sorun oluşturabilecek şekilde etkileyebilir.

95. Böylece, Hristiyanlık hükmüyle birlikte bakıldığında, 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinde ve diğer yasal mevzuat çerçevesini oluşturan metinlerde belirtilen KRL dersinin içeriği ve amaçlarının tasvir edilmesinin, Hristiyanlığın öğretilmesiyle, diğer dinler ve felsefelerin öğretilmesi arasında, hem niceliksel hem de niteliksel farklar olduğunu düşündürdüğü ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar dikkate alındığında, v) bendinde açıklanan ve « farklı inanç ve kanaatleri olan kişiler arasında diyalog kabiliyeti, saygı ve anlayışın yaygınlaştırılmasına » ilişkin amaca nasıl ulaşılacağı sorusu sorulmaktadır. Mahkeme için, bu farklılıklar, öğretmenlere, 2-4. maddede bulunan ve farklı dinler ve felsefeler için tek bir pedagoji kullanma zorunluluğuyla çok zor bir şekilde yumuşatılabilirler (bkz. 23. paragraf).

96. Bu durumda ortaya çıkan sorun, ifade edilen dengesizliğin, öğrencilerin, 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesinin 4. bendi gereğince, KRL dersinden kısmi muafiyet elde etme imkânı sayesinde, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesindeki kabul edilebilir sınırlarda bulunduğu söylenip söylenemeyeceği sorunudur. Bu metne göre, « velilerin, yazılı bir dilekçesi üzerine, öğrenci, gittiği okulda, velilerin, kendi dinleri veya yaşam felsefeleri bakımından, başka bir dinin uygulanması veya başka bir yaşam felsefesinin benimsenmesi olarak gördükleri dersin ilgili kısımlarından, muaf tutulacaktır ».

Bu bağlamda, Mahkeme, 14 Şubat 2006 tarihli kabul edilebilirlik kararında belirttiği gibi, 26 Ekim 2004 tarihli kararda, Mahkeme'nin, başvuruyu, kısmen kabul edilemez bulduğu davanın kapsamına getirilen kısıtlamaların, tam muafiyet verilmemesine ilişkin şikayetin incelenmesi için, kısmi muafiyet mekanizmasının genel unsurlarını incelemesini engellememektedir (bkz. 8. paragraf).

97. Bu bağlamda, Mahkeme, somut olarak, kısmi muafiyet mekanizmasının, ilk olarak, ilgili velilerin, okula, kendi kanaat ve inançlarıyla uygun düşmeyen kısımları tespit edip bildirebilmeleri için, derslerin, içeriğinden detaylı olarak haberdar edilmelerini gerektirmektedir. Oysa bu, hem veliler hem de, derslerin içeriğini önceden hazırlayıp velilere gönderme konusunda sıkıntıları olan öğretmenler için bir bahis gibidir (bkz. 29. paragraf). Öğretmenler, resmi olarak kitapları takip etmekle yükümlü olmadıkları için (bkz. 48. paragraftaki ifadenin, 10. kısmı), velilerin, sınıfta verilen dersin içeriğinden sürekli olarak haberdar olmaları ve kendi kanaatleriyle uyumsuz olan kısımları tespit etmeleri zor olmalıdır. Bu durum, KRL dersinin, genel eğiliminin, Hristiyanlık lehine olması nedeniyle daha da zor hale gelmektedir.

98. İkinci olarak, F-03-98 sayılı yönetmeliğe göre, muafiyet talebinin, açıkça dini faaliyetlerle ilgili olduğu durumlar dışında ve gerekçelendirmeye

ihtiyaç olmadığında, velilerin kısmi muafiyet taleplerini desteklemek için, makul gerekçeler sunmaları gerekmektedir (bkz. Yüksek Mahkeme'nin gerekçesindeki, yönetmeliğin alıntılanan kısmı, 42. paragraf). Mahkeme, dini ve felsefi kanaatlara bağlı bilgilerin, özel hayatın, en özel unsurlarını içerdiklerini tespit etmektedir. Mahkeme, Yüksek Mahkeme gibi, velilerin, okula, dini ve felsefi inançları hakkında detaylı bilgiler vermek zorunda olmalarının, Sözleşme'nin 8. hatta 9. maddesinin ihlali anlamına geldiği kanaatindedir (*ibidem*). Mevcut olayda, velilerin, kişisel kanaatlerini, olduğu gibi, ifşa etmek yükümlülükleri bulunmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, F-03-98 sayılı yönetmelik, okulun dikkatini, velilerin, özel hayatlarına saygı gösterilmesi hakkının, gereğince, dikkate alınması gerekliliğine çekmekteydi (*ibidem*). Bununla birlikte, Mahkeme, velilerin, okullarda, dini ve felsefi kanaatlerinin özel unsurlarını açıklamak zorunda hissetme riskinin, kısmi muafiyet talepleri için, makul gerekçeleri sunmaları gerektiği koşulunda bulunduğu kanaatindedir. Bu zorlama riski, daha önce de söylendiği gibi, velilerin, dersin, kendilerine, başka bir dinin uygulanması veya başka bir yaşam felsefesinin benimsenmesi olarak algıladıkları kısımları tespit etmelerinin onlar için zor olması nedeniyle, daha da gerçekçi hale gelmekteydi. Bunun dışında, bir muafiyet talebinin, makul olup olmadığına ilişkin sorun, velilerin, muafiyet istemekten vazgeçerek, kaçmak isteyecekleri, bir ihtilaf nedeni haline gelebilir.

99. Üçüncü olarak, Mahkeme, velilerden gelen, muafiyet talebinin, makul olduğuna karar verilmesi halinde bile, bunun, ilgili öğrencinin, söz konusu dersin ilgili kısmından muaf olduğu anlamına gelmediğini tespit etmektedir. 2-4. maddeye göre, «okul, mümkün olduğunca, okul programları çerçevesinde, farklılaştırılmış eğitimi teşvik ederek çözüm bulmaya çalışmalıdır». Farklılaştırılmış eğitimin, F-03-98 sayılı yönetmelikte ortaya konulması gereken ve öğretmenin, velilerle işbirliği halinde, velilerin dini veya felsefi aidiyetlerini ve söz konusu faaliyetlerin türünü dikkate alarak, esnek bir tavır sergilemesi gerektiğine ilişkin örneklerin verildiği detaylı açıklamalar bulunmaktadır. Mahkeme, özellikle, dualar, ilahiler, kilisedeki hizmetler ve okul tiyatrolarındaki piyesler gibi bazı faaliyetler için, öğrencilerin, bunların içinde yer almaları yerine, izleyici olarak katılmalarının önerildiğini tespit etmektedir. Esas düşünce, programda öngörülen bilgilerin iletilebilmesi için, muafiyetin, bu faaliyetle verilecek bilgiler değil sadece, bu faaliyetle ilgili olmasıdır (bkz. 48. paragraf). Bununla birlikte, Mahkeme, faaliyet ve bilgi arasındaki bu farklılığın, sadece uygulanmasının zorluğunu değil, aynı zamanda, kayda değer şekilde, kısmi muafiyet hakkının, etkin niteliğini de azalttığı kanaatindedir. Ayrıca, tamamen uygulamada, veliler, farklılaştırılmış eğitimin temsil ettiği ek yük nedeniyle, bunu öğretmenlerden talep etmeye çekinebilirler (bkz. 29. paragraf).

100. Buna göre, Mahkeme, kısmi muafiyet mekanizmasının, ilgili velileri, ağır bir yük altına sokabileceği ve özel hayatlarının, haksız şekilde

ifşa edilmesine neden olacağı ve söz konusu ihtilafın, onları, muafiyet talep etmekten caydırabileceği kanaatindedir. Bazı durumlarda, özellikle de, dini nitelikli faaliyetlerde, kısmi muafiyetin anlamı, farklılaştırılmış eğitimle, önemli ölçüde azaltılabilir. Bu durum, velilerin, Sözleşme'nin 8. ve 9. maddeleri ışığında yorumlanan, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesi anlamında, kanaatlerine saygı gösterilmesi hakları ile uyumlu olmamaktadır. Bu bağlamda, Sözleşme'nin amacının, « teorik ve yanıltıcı değil, somut ve etkili hakları korumak » olduğunun unutulmaması gerekmektedir (bkz. *Öcalan/Türkiye* [BD], no. 46221/99, paragraf 135, AİHM 2005-IV).

101. Hükümet'e göre, başvuranlar, çocuklarını, savunmacı devletin, bu kuruluşların kurulması ve işleyişine ilişkin masrafların yüzde 85'ini ödeyerek desteklenen, özel okullara yazdırarak, farklı bir eğitim almalarını sağlayabilirlerdi. Mahkeme, mevcut olayda, böyle bir imkânın varlığının, devleti, herkese açık olan kamu okullarındaki çoğulculuğu güvence altına alma yükümlülüğünden muaf tutmamaktadır.

102. Bu koşullar altında, KRL dersinin, ilkokullara ve ortaokulların ilk dönemlerine getirilmesi sırasında ifade edilen övgüye değer yasal amaçları bir kenara bırakarak, savunmacı devletin, bu dersin programındaki bilgilerin, tarafsız, eleştirel ve çoğulcu şekilde, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesindeki gereklilikleri yerine getirmeye yeterli olduğu söylenemez.

Mahkeme, sonuç olarak, başvuranların çocuklarının, KRL dersinden tamamen muaf tutulmamış olmalarının, bu hükmü ihlal ettiğine karar vermektedir.

II. SÖZLEŞME'NİN 14. MADDESİNİN, 8. VE 9. MADDELER VE 1 NO.LI EK PROTOKOL'ÜN 2. MADDESİYLE BİRLİKTE İHLAL EDİLDİĞİ İDDİASI

103. Başvuranlar, kısmi muafiyet sisteminin, veliler için, bir yük ve ayrımcılığa neden olan zorluklar ortaya çıkardığını öne sürmektedirler. Karşılaştırmalı olarak, muaf tutulan öğrenciler için, dini olmayan, çoğulcu ve yaşam felsefesiyle ilgili olan tam muafiyet mekanizması öngören eski system, hem okul yükümlülüklerini hem de velilerin, Sözleşme'de korunan haklarını karşılamaktaydı.

104. Hükümet, velilerden, KRL dersinin bazı kısımlarından muafiyet (kısmi muafiyet) talep etmelerinin istenmesinin, 14. maddeye aykırı bir ayrımcılık oluşturduğuna itiraz etmektedir. 1998 Eğitim Kanunu'nda öngörülen muafiyet hükmü, ayrımcı değildir. Tüm veliler, aynı koşullarda, yani, 14. maddeye göre, “cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi görüş veya diğer görüşler, milli veya sosyal kökene (...) dayalı” bir ayrımcılık yapılmaksızın, aynı koşullardan faydalanabilmekteydiler. Muafiyet hükmü, Hristiyanlar ve Hristiyan olmayanlar arasında hiçbir ayırım yapmamaktadır. Tarih, müzik, fiziksel eğitim ve sosyal bilimler gibi diğer dersler, dini veya etik nitelikli

sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. 1998 Eğitim Kanunu'nun 2-4. maddesindeki muafiyet hükmü, tüm dersler için geçerlidir. Velilerin muhakemesine göre, sadece, bu dersler için kısmi muafiyet vermek de, ayrımcılığa neden olurdu. Hükümet ise, bu dersler için ve KRL dersi için sürdürülebilir tek sistemin, kısmi muafiyetlere izin verilmesi olduğu kanaatindedir. Bu durumun, ayrımcılık nedeni olması halinde, 14. madde, zorunlu eğitimin büyük bir kısmının, ortaya konulmasını imkansız hale getirirdi.

105. Bu tespitlere göre (96 ila 102. paragraflar), Mahkeme, Sözleşme'nin 14. maddesinin, 8. ve 9. maddelerle ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte incelenmesine gerek olmadığına karar vermektedir.

III. SÖZLEŞME'NİN 41. MADDESİ

106. Sözleşme'nin 41. maddesi,

« Mahkeme işbu Sözleşme ve protokollarının ihlal edildiğine karar verirse ve ilgili Yüksek Sözleşmeci Tarafın iç hukuku bu ihlali ancak kısmen telafi edebiliyorsa, Mahkeme, gerektiği takdirde, hakkaniyete uygun bir surette, zarar gören tarafın tatminine hükmeder»

A. Tazminat

107. Başvuranlar, hiçbir maddi tazminat talebinde bulunmamaktadırlar fakat, Sözleşme'nin ihlal edilmesinden kaynaklanan acıları nedeniyle, Mahkeme'nin belirleyeceği bir miktarın, kendilerine manevi tazminat olarak ödenmesini talep etmektedirler.

108. Hükümet, başvuranların talebi hakkında beyanda bulunmamaktadır.

109. Mahkeme, ihlal tespitin, etkilerinin, mevcut olayın sınırlarını aşacağını çünkü ihlale, uygulama şeklinin değil, doğrudan, tartışma konusu olan hukuki çerçevenin neden olduğunu belirtmektedir. Hükümet'in, KRL dersini gözden geçirmeye hazır olması nedeniyle, Mahkeme, Sözleşme'nin 41. maddesi anlamında, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin ihlal edildiği tespitinin, yeterli adil tazmini oluşturduğuna karar vermektedir.

B. Yargılama giderleri

110. Başvuranlar, bunun yanı sıra, aşağıdaki şekilde gruplara ayrılan yargılama giderleri için, toplamda kendilerine 979.798 Norveç kronu (NOK) (yaklaşık 117.000 Avro), ödenmesini talep etmektedirler:

a) Ulusal mahkemeler önündeki prosedür için, 308.558 NOK;

b) Mahkeme önündeki prosedür için, avukatlarının, 2002-2006 tarihleri arasında yaptığı iş için, 637.066 NOK;

c) Başvuranların avukatlarının ve kendilerinin, 6 Aralık 2006'da, Strazburg'da yapılan duruşma için, yaptıkları gidiş-geliş masrafları için 34.174 NOK.

Yukarıdaki miktarlara katma değer vergisi (KDV) dahildir.

111. Hükümet, yukarıdaki taleplere itiraz etmediğini beyan etmektedir.

112. Mahkeme'nin içtihadına göre, bir başvuranın, yargılama giderlerinin geri ödemesini talep edebilmesi için, bu harcamaların gerçekten ve gerekli olarak yapıldıkları ve makul bir miktarda olmaları gerekmektedir. Mevcut olayda, Mahkeme elinde bulunan bilgilere ve belirtilen kriterlere göre, a) ve c) maddelerinde belirtilen miktarların tamamının geri ödenmesine karar verilmesinin makul olduğu kanaatindedir. b) maddesine gelince, Mahkeme, başvurunun bazı kısımları hakkında kabul edilmezlik kararı verildiğini ve tüm giderlerin, öne sürülen ihlalin telafi edilmesi için yapıldığına ikna olmadığını belirtmektedir. Bu durumda, Mahkeme, başvuranlara, yargılama giderleri için, toplamda, 70.000 Avro (KDV dahil) ödenmesine karar vermektedir.

C. Gecikme faizi

113. Mahkeme, Avrupa Merkez Bankası'nın marjinal kredi kolaylıklarına uyguladığı faiz oranına üç puanlık bir artışın eklenmesinin uygun olduğuna karar vermiştir.

BU GEREKÇELERLE, MAHKEME

1. Sekiz oya karşı dokuz oyla, 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesinin *ihlal edildiğine*;
2. Oybirliğiyle, Sözleşme'nin 14. maddesinden doğan şikâyetin, 8. ve 9. maddelerle ve 1 no.lu Ek Protokol'ün 2. maddesiyle birlikte *incelenmesine yer olmadığına*;
3. Oybirliğiyle, ihlal tespitinin, başvuranların gördüğü manevi zarar için yeterli olduğuna;
4. *Oybirliğiyle*,
 - a) Savunmacı devletin, başvuranlara, birlikte, üç ay içinde, yargılama giderleri için, toplamda, 70.000 Avro'nun (yetmiş bin Avro), ödeme tarihindeki oran dikkate alınarak ve savunmacı devletin para birimine çevrilerek ödenmesine;

b) Bu sürenin sona erdiği tarihten itibaren ödemenin yapılmasına kadar, Avrupa Merkez Bankası'nın o dönem için geçerli olan marjinal kredi kolaylığı oranının üç puan fazlasına eşit oranda faiz uygulanmasına;

5. Oybirliğiyle, fazlaya ilişkin adil tazmin talebinin *reddine*;

KARAR VERMİŞTİR.

İşbu karar, İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanmış ve 29 Haziran 2007 tarihinde, Strazburg'da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde, kamuya açık duruşmada ilan edilmiştir.

Vincent Berger
Hukukçu

Jean-Paul Costa
Mahkeme Başkanı

İşbu kararın ekinde, Sözleşme'nin 45/2. maddesi ve İç Tüzüğü'nün 74/2. maddesine uygun olarak, aşağıdaki şerhler düöülmü'tür:

– Yargıçlar Zupančič ve Borrego Borrego'nun ayrık görüşleri ;
– Yargıçlar Wildhaber, Lorenzen, Bîrsan, Kovler, Steiner, Borrego Borrego, Hacıyev ve Jebens'in ortak ayrık görüşleri.

« Ayrık görüşlerin çevirisi yapılmamıştır, İngilizce veya Fransızca'sına, Mahkeme içtihadının veritabanı olan HUDOC'tan ulaşılabilir. »

© Avrupa Konseyi/Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2012. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin resmi dilleri, İngilizce ve Fransızca'dır. İşbu çeviri, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Vakıf Fonu'nun desteğiyle yapılmıştır (www.coe.int/humanrightstrustfund). Bu çeviri, Mahkeme'yi bağlamamaktadır ve Mahkeme, bu çevirinin kalitesine ilişkin olarak hiçbir sorumluluk almamaktadır. Bu çeviri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihat veritabanı olan HUDOC'tan veya HUDOC'un ilettiği diğer veritabanlarından indirilebilir (<http://hudoc.echr.int>). Bu çeviri, ticari olmayan amaçlarla ve davanın adının tam olarak belirtilmiş olması ve yukarıdaki telif hakkı bilgisiyle beraber olması koşulu ve İnsan Hakları Vakfı'na atıfta bulunmak suretiyle alıntılanabilir. Bu çeviriyi kısmen veya tamamen, ticari amaçlarla kullanmak isteyenlerin, bunu aşağıdaki adrese bildirmeleri gerekmektedir: publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2012.

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case

is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/ Cour Européenne des Droits de l'Homme, 2012.

Les langues officielles de la Cour Européenne des Droits de l'Homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme (<http://hudoc.echr.int>), ou de toute autre base de données à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante : publishing@echr.coe.int